

Μνήμων

Τόμ. 7 (1979)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

Δ. ΛΟΥΛΕΣ : 'Ο βρετανικός τύπος για τη ναυμαχία του Ναβαρίνου •
 Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ : Καταγραφή των εμπορικών πλοίων του 'Ηρακλείου
 τὸ 1751 • ΡΕΝΑ ΣΤΑΥΡΙΑΝ - ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ : 'Ανέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ
 Γ. Σκληροῦ στὸν Γ. Ν. Πολίτη • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Χρησιμολογι-
 κὸ εἰκονογραφημένο μὲνόςφυλλο τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνα • Α. ΠΟ-
 ΛΙΤΗΣ : Προσπάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιὰ μιὰ δευτέρη ἐκδοσὴ τῆς
 συλλογῆς τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν • Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
 ΠΟΥΛΟΣ : Χειρόγραφα Φουρνᾶ Εὐρυτανίας • Ι. Κ. ΧΑΣΩΤΗΣ : 'Η
 διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τῶν Bouigny - Mabili (τέλη 1Η' - ἀρχὲς 1Θ'
 αἰῶνα) • Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ : Ληστὲς καὶ λησταντάρτες στὴν Κεν-
 τρικὴ 'Ελλάδα τὸ 1835 - 1836 • Κ. ΛΑΠΠΑΣ : Γύρω ἀπὸ τὸν 'Αλέ-
 ξανδρο 'Ησαία καὶ τὶς λιθογραφίες του • Τ. Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ : Σχό-
 λιο στὴ «δευτέρη» ἐκδοσὴ τῆς 'Εγκυκλοπαίδειας τοῦ Πατούσα (1710)
 • ΟΛΓΑ ΚΑΤΣΙΑΡΑΗ : 'Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα
 τῆς Τεργέστης • Π. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ : Στρατιωτικὴ συμφωνία Βρε-
 ταννίας - 'Ελλάδας (9 Μαρτίου 1942) • Η. FLEISCHER : 'Αντίποινα
 τῶν γερμανικῶν δυνάμεων Κατοχῆς στὴν 'Ελλάδα 1941 - 1944 •
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1976

ΑΘΗΝΑ 1978 - 1979

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΙΕΛ ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.201](https://doi.org/10.12681/mnimon.201)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΟΛΙΤΗΣ Α. (1979). ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΙΕΛ ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ. *Μνήμων*, 7, 60–83. <https://doi.org/10.12681/mnimon.201>

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΦΟΡΙΕΛ
ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ

I.

Τελειώνοντας τὰ λίγα λόγια μὲ τὰ ὁποῖα προλόγισε τὴ συλλογὴ τοῦ *Chants populaires de la Grèce moderne*, ὁ Φοριέλ σημείωνε: «Ἀπὸ τότε ποῦ ἐτούτη ἡ συλλογὴ ἦταν ἔτοιμη γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ, συγκέντρωσα ὑλικὸ γιὰ νὰ βγεῖ καὶ μιὰ δευτέρη· καὶ θ' ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ἐπεξεργασία ποῦ ἀπαιτεῖ, ἂν τὸ κοινὸ δεχτεῖ εὐνοϊκὰ τὴν πρώτην». Πραγματικά, στὸν δευτέρου τόμου τοῦ βιβλίου, ποῦ κυκλοφόρησε ἕξι μῆνες ἀργότερα, περιλαμβάνεται ἓνα μικρὸ δείγμα ἀπὸ τὸ καινούριον ὑλικό· εἰκοσιέξι τραγούδια. Στὸν πρόλογο τοῦ παραρτήματος αὐτοῦ, ὁ Φοριέλ κάνει εὐρύτερον λόγον γιὰ τὴν καινούρια τοῦ συλλογὴ: «Τὸ περασμένο καλοκαίρι, ποῦ ἓνα μέρος τοῦ [=Ἀπρίλιο - Ἰούνιο τοῦ 1824] τὸ πέρασα στὴ Βενετία καὶ στὴν Τεργέστη [...] εἶχα τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν ἐλπίδα νὰ συλλέξω καινούρια στοιχεῖα γιὰ τὴ μελέτη τῆς σημερινῆς λογοτεχνίας τῆς Ἑλλάδας, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ποῦ ἀποτελοῦν τὸ πιὸ ἔθνικὸ καὶ τὸ πιὸ ἀξιοπερίεργον μέρος τῆς. Δὲν ἀπογοητεύθηκα. [...] Ἔτσι ἀπόκτησα ἄρκετὰ γιὰ νὰ σχηματίσω μιὰ καινούρια συλλογὴ [...] πιὸ ἀξιόλογη καὶ τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρουσα μὲ τὴν πρώτη. Τὰ κλέφτικα τραγούδια θὰ ἀποτελοῦσαν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ πλούσια μέρη αὐτῆς τῆς καινούριας συλλογῆς. Μάζεψα πενήντα τουλάχιστον [...]. Ὅσο γιὰ τὰ τραγούδια ποῦ τὰ ὀνομάζω διηγηματικὰ ἢ πλαστὰ, συγκέντρωσα ὄχι μονάχα ὁμορφα, ἀλλὰ καὶ πολὺ περίεργα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς δημοτικῆς ποίησης τῶν Ἑλλήνων. Συνάντησα ἐπίσης πολλὰ ἀπὸ ἓνα εἶδος ποῦ δὲν εἶχα ἀκόμα δείγματα· ἀφήνω τὸ πλῆθος τῶν καινούριων ἀντιγράφων μὲ τραγούδια ποῦ ἔχω κιόλας ἐκδόσει· ἀντίγραφα ποῦ οἱ παραλλαγές τους μοῦ ἐπιτρέπουν σήμερα νὰ καλυτερέψω ἢ νὰ διορθώσω πολλὰ χωρία τῆς πρώτης συλλογῆς μου. [...] Ὡσπου νὰ μπορέσω νὰ καταπιασθῶ μὲ τὴν ἐπεξεργασία ποῦ χρειάζονται γιὰ νὰ δημοσιευτοῦν [...] τὰ τραγούδια ποῦ ἀνέφερα, ἄς χρησιμοποίησω τώρα τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ παρουσιάσω τουλάχιστον μερικά...»¹.

Τελικὰ ὁ Φοριέλ, ὅπως ξέρουμε, δὲν ἔδωσε στὴ δημοσιότητα τὰ ἀνέκδοτα τραγούδια ποῦ εἶχε συγκεντρώσει. Ὡστόσο τὸ ὑλικὸ δὲν χάθηκε:

1. C1. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, 1, Παρίσι 1824, σ. VI, καὶ 2, 1825, 306 - 7. Πβ. καὶ τὴν ἑλληνικὴν μετάφραση, Κ. Φωριέλ, *Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἑλλάδος*, μτφρ. Α. Χατζηεμμανουήλ, 1956, 3 καὶ 296.

βρίσκεται σήμερα στὰ χαρτιά τοῦ Φοριέλ πού φυλάγονται στὸ Institut de France ἀκέραιο σχεδόν². Γύρω στὰ διακόσια εἴκοσι τραγούδια, ἑπτὰ ρίμες, τριακόσια πενήντα περίπου δίστιχα, ἔντεκα σχολιασμοὶ καὶ ἑκατὸν εἴκοσι μεταφράσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τριάντα πάνω κάτω δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ κάποιο ἑλληνικὸ κείμενο. Ὁλόκληρο δηλαδὴ τὸ ὑλικό, πού μαζί μ' ἐκεῖνο πού εἶχε κιόλας ἐκδοθεῖ, θὰ ἀποτελοῦσε τὴ βάση γιὰ μιὰ δεύτερη, πιὸ ἐπεξεργασμένη ἔκδοση.

Μάλιστα τὸ ὑλικό αὐτὸ εἶναι ἀρκετὰ δουλεμένο: ἓνα μέρος καθὼς εἶδαμε ἔχει μεταφραστεῖ στὰ γαλλικά, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑλληνικά κείμενα ἔχουν ὑποστεῖ μιὰν ἐπεξεργασία, πού περνάει ἀπὸ τρεῖς βαθμίδες. Πρῶτα ἡ ἀρχικὴ καταγραφή τῶν τραγουδιῶν—ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες πληροφορητὲς τοῦ Φοριέλ— καὶ μιὰ μετάφραση ἀπὸ τὸν ἴδιον. Κατόπιν καθαρογράψιμο—πού ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ ἐπεξεργασία τῶν κειμένων— ἀπὸ τὸν Φοριέλ τώρα, καὶ δεύτερο χτένισμα τῆς μετάφρασης. Τέλος ἡ τρίτη βαθμίδα: καινούριο καθαρογράψιμο σὲ αὐτοτελεῖς, δίφυλλες κόλλες. Στὴν πρώτη σελίδα ἀναγράφεται ὁ τίτλος, ἡ κατηγορία καὶ ἡ ἀρίθμηση πού θὰ ἔπαιρνε τὸ τραγούδι, στὴ δεύτερη τὸ κείμενο, ἀντικρυστὰ στὴν τρίτη ἡ μετάφραση, καὶ ἡ τέταρτη μένει λευκὴ. Ὁ Φοριέλ εἶχε ἔτσι μπροστὰ του ὀλοκληρωμένη τὴ «μονάδα» τοῦ τραγουδιοῦ. Μπροστὰ ἀπὸ κάθε τραγούδι—ἡ ὁμάδα ὁμοειδῶν τραγουδιῶν— θὰ ἐρχόταν νὰ ταιριάξει ὁ σχολιασμός.

Δὲν ἔχει περάσει βέβαια ὅλο τὸ ὑλικό κι ἀπ' τὰ τρία αὐτὰ στάδια. Μονάχα δώδεκα τραγούδια ἔχουν φτάσει στὸ τρίτο στάδιο καὶ ἑκατὸν ἑπτὰ στὸ δεύτερο· ἄς σημειωθεῖ μάλιστα πὼς ἀρκετὰ τραγούδια σώζονται μόνο στὸ δεύτερο ἢ στὸ τρίτο στάδιο· τὰ πρωτόγραφα ἔχουν χαθεῖ ἢ ἴσως καὶ πεταχτεῖ.

Ποιὰ ἀκριβῶς τραγούδια θὰ περιλάβαινε ἡ δεύτερη ἔκδοση, μὲ ποιὰ σειρά καὶ σὲ ποιὲς κατηγορίες θὰ τὰ ταξινομοῦσε, μᾶς τὸ πληροφοροῦν ὀρισμένοι κατάλογοι τραγουδιῶν πού βρίσκονται κι αὐτοὶ στὸ ἀρχειο. Ἐπτὰ εἶναι «μιλητοῖ», δηλαδὴ μὲ ἀναγραφή τίτλων ἢ κατηγοριῶν καὶ δύο «βουβοῖ», μὲ σκέτα νοῦμερα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀφηρημένη ἐπεξεργασία ἐπιλογῆς, προσχέδια τῆς μορφῆς πού θὰ ἔπαιρνε τὸ βιβλίο. Μὲ βάση αὐτοὺς τοὺς καταλόγους, τὸ ὑλικό σπονδυλώνεται σὲ ὁμάδες, καὶ ὅταν θὰ εἶχαν φτάσει

2. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1909 ὁ βιογράφος τοῦ Φοριέλ J. B. G a l l e y, Claude Fauriel, Saint Etienne 1909, 288, ἔκανε λόγο γιὰ τὰ «πολυάριθμα ἀντίγραφα ἑλληνικῶν τραγουδιῶν πού ἀπόκεινται στὰ χαρτιά του, στὸ Institut de France». Πρῶτος τὰ ἐκμεταλλεύτηκε ὁ Δ. Α. Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο ς, Ἐνέκδοτα κείμενα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ C. Fauriel ἐκδιδόμενα, *Λαογραφία* 13 (1955) 193 - 213, ἀργότερα ὁ M. I b r o v a c, Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe, Παρίσι (Didier) 1966, 677-681, δημοσίεψε ὀρισμένες γαλλικὲς μεταφράσεις κειμένων. Μιὰ πρώτη συνολικὴ παρουσίαση τοῦ νεοελληνικοῦ ὑλικοῦ πού περιέχουν τὰ χαρτιά τοῦ Φοριέλ δημοσιεύω στὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν Baud - Bovy πού θὰ κυκλοφορήσει σύντομα.

ὄλα τὰ τραγούδια στὸ τρίτο στάδιο, θὰ συγκροτιόταν προοδευτικὰ τὸ σῶμα γιὰ τὸ τυπογραφεῖο.

Οἱ δύο πρῶτοι κατάλογοι εἶναι γραμμένοι πλάι πλάι. Ὁ πρῶτος φέρει δεκαπέντε ἀνόμοιους τίτλους, ὁ δεύτερος ἀποτελεῖ προφανῶς μιὰ πρόχειρη ἀπόγραφὴ τοῦ συνολικοῦ ὕλικου ποὺ κάποια στιγμή εἶχε στὰ χέρια του ὁ Φοριέλ.

[Κατάλογος ἀρ. 1 Ἀρχεῖο Φοριέλ, φακ. 2335 ἀρ. 1387. Κατάλογος ἀρ. 2. ὁ.π.]

<i>La langue de Jean.</i>	7. <i>M. Voutier</i>
<i>Le lit dans la cour.</i>	25. <i>domestiques</i>
<i>La ressurection.</i>	20. <i>pièces rimées</i>
<i>La Passion.</i>	15. <i>romanesques</i>
<i>St. Basile.</i>	34. <i>diverses de rebut</i>
<i>Kartzianis.</i>	42. <i>Klephtiques</i>
<i>Andronicus.</i>	5. <i>Sur la guerre actuelle</i>
<i>La princesse dans sa frégate.</i>	15. <i>historiques</i>
<i>Le mariage en pays étranger.</i>	5. <i>diverses rédactions</i>
<i>La dinde enlevée.</i>	5. <i>en grec ancien</i>
<i>La dance de Paxos.</i>	14. <i>fragments ou pièces</i>
<i>L'interrogatoire maternel.</i>	15.
<i>La belle soeur.</i>	202
<i>Marioletta.</i>	<i>distiques</i>
<i>Androuzjos.</i>	
(15)	

Τὰ δώδεκα ἀπὸ τὰ δεκαπέντε τραγούδια τοῦ πρώτου καταλόγου εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα ποὺ βρίσκουμε νὰ ἔχουν φτάσει στὸ τρίτο στάδιο τῆς ἐπεξεργασίας, ἐνῶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα τρία, τὸν Χαρζιανή, τὸν Ἀνδρόνικο καὶ τὸ *L'interrogatoire maternel* συναντᾶμε ὀλοκληρωμένους σχολιασμούς· μάλιστα εἶναι οἱ μόνοι σχολιασμοὶ ποὺ δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ κανένα κείμενο, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ὀκτῶ ἀντιστοιχοῦν σὲ τραγούδια ποὺ ἔχουν φτάσει στὸ τρίτο στάδιο. Γιὰ τὸν Χαρζιανή καὶ τὸν Ἀνδρόνικο ἄλλωστε ἔχουμε τὰ κείμενα, καὶ ξέρουμε πῶς τὰ εἶχε κάποτε κι ὁ Φοριέλ³. Δὲν χωρᾶ ἀμφιβολία πῶς οἱ δύο αὐτοὶ κατάλογοι εἶναι γέννημα μιᾶς στιγμῆς ποὺ ὁ Φοριέλ ἀποφάσισε νὰ δεῖ «ποῦ ἀκριβῶς βρισκόταν» καὶ λογάρισε ἀπὸ τῆ μιὰ τὰ τραγούδια ποὺ εἶχε ἔτοιμα κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ὕλικὸ ποὺ εἶχε συγκεντρώσει.

Ἐπολογισμοὶ τῶν περιεχομένων τῆς δεύτερης ἐκδοσης πρέπει νὰ εἶναι καὶ οἱ δύο «βουβοὶ» κατάλογοι. Ὁ πρῶτος (φακ. 2335 ἀρ. 1519) φέρει δύο στήλες μὲ ἀριθμοὺς (ἡ πρώτη: 15, 42, 25, 34 καὶ ἡ δεύτερη: 23, 14, 5, 4, 42, 25, 16, ἀπὸ κάτω τὸ ἄθροισμὰ τους 129). Στὴ σκέψη αὐτῆ μᾶς ὀδηγεῖ ὁ

3. E. L e g r a n d, *Trois chansons populaires grecques*, Παρίσι 1870 καὶ Σ π. Ζ α μ π έ λ ι ο ς, Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ, 1859, 37.

ἀρ. 42, πού ὑπάρχει καί στίς δύο στήλες: ἀντιπροσωπεύει προφανῶς τὰ «κλέφτικα» ὅπως φαίνεται καί ἀπὸ τὸν δεῦτερο κατάλογο. Ὁ ἴδιος ἀριθμὸς ἄλλωστε ὑπάρχει καί στὸν τίτλο ἑνὸς «πουκάμισου» κλέφτικων τραγουδιῶν (φακ. 2335 ἀρ. 1609). Οἱ ὑπόλοιποι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι εὐκολο —οὔτε καί ἀπαραίτητο— νὰ ταυτιστοῦν ὥστόσο ὁ ἀρ. 34 πού συναντᾶμε στὴν α΄ στήλη ἀντιπροσωπεύει ἴσως τὰ «34 de rebut» (= γιὰ πέταμα) τοῦ δεύτερου καταλόγου.

Ὁ δεῦτερος βουβὸς κατάλογος (φακ. 2335 ἀρ. 1740) εἶναι γραμμένος στὸ κάτω μέρος ἑνὸς πουκάμισου πού φέρει τὸν τίτλο «Historiques diverses 24». Ἔχει μία στήλη μὲ ἀριθμοὺς (ὡς ἐξῆς: 24, 26, 29, 52, 55 καὶ τὸ ἄθροισμά τους 186) καὶ πλάι δύο ἐνδείξεις: «diverses» καὶ «Souliotes» πού δὲν ἀντιστοιχοῦν ἀκριβῶς σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς.

Ὁ ἐπόμενος, τρίτος μιλητός, κατάλογος ἀναφέρεται στὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν.

[Κατάλογος ἀρ. 3. φακ. 2335 ἀρ. 1362β.]

Persécutions – Sommations aux Klephtes

1 . *persécutions – sommations – etc.*

2 . *Combats – Victoires.*

3 . *Defaits, revers – trahisons.*

4 . *Enterprises-expéditions-usages des Klephtes-aventures singulières.*

Σημ. Στὸν ἀρ. 2, μετὰ τὴ λέξη *combats* ὁ Φοριέλ εἶχε γράψει ἀρχικὰ *defaits* καὶ ὕστερα τὸ διέγραψε. Στὴ β΄ ὄψη τοῦ φύλλου σημείωσε τὰ ἐξῆς :

1. *Sommations aux klephtes.*

Les uns se soumettent. D' autres se retirent dans les montagnes, résolus de se défendre, ou de ne pas céder.

Ὁ τέταρτος κατάλογος ἀναφέρεται στὰ «οἰκειακὰ» (*domestiques*) τραγούδια:

[Κατάλογος ἀρ. 4. φακ. 2335 ἀρ. 1393β.]

St. Basile.

La passion.

St Lazare.

Cinq Chansons d'étrenne.

Chanson de l'hirondelle.

Trois Ballades.

huit chansons de noce.

six chants de berceau.

un chant de départ.

2 fragments de myriologue.

en tout 29 morceaux

Τὰ τρία πρῶτα τραγούδια, καθὼς καὶ τὸ προτελευταῖο, περιλαμβάνονται σ' ἐκεῖνα πού εἶχαν φτάσει στὸ τελευταῖο στάδιο ἐπεξεργασίας· ξέροουμε λοιπὸν ποιὰ ἀκριβῶς εἶναι (βλ. φακ. 2335 ἀρ. 1482 - 3, ἀρ. 1477 - 9, ἀρ.

1475 - 6, καὶ ἀρ. 1487 bis - 89). Ἀντίθετα, δὲν μπορῶ νὰ ἐντοπίσω ποιῆς ἀκριβῶς «μπαλάντες» εἶχε στὸν νοῦ του ὁ Φοριέλ γράφοντας τὸν κατάλογο αὐτό· τὸ ἴδιο συμβαίνει —ἂν καὶ ἐδῶ δὲν ἔχει τόση σημασία— καὶ γιὰ τὶς ὑπόλοιπες ὁμάδες, δηλαδὴ τὰ τραγούδια τοῦ ἀγερμού, τὰ γαμήλια, τὰ ναναρίσματα. Γιὰ τὸ τραγούδι τῆς χελιδόνας ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραλλαγή πού εἶχε δημοσιέψει, εἶχε στὴ διάθεσή του καὶ μιὰ δευτέρη (φακ. 2335 ἀρ. 1571.8), πού τὴν προτίμησε μάλιστα στὰ μαθήματα τῆς Σορβόνης⁴. Τὰ ἀποσπάσματα τῶν μοιρολογιῶν πρέπει νὰ εἶναι τὰ ἴδια πού εἶχε καὶ ἡ πρώτη ἔκδοση.

Ὁ πέμπτος κατάλογος διαφέρει ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους· τὰ τραγούδια ὑποδηλώνονται μὲ τὸν πρῶτο στίχο, καὶ ἀναφέρονται σὲ «σύγχρονα ἱστορικά γεγονότα», τῆς ἐπανάστασης ἢ λίγο προγενέστερα. Ὡστόσο δύσκολα μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε πὼς πρόκειται γιὰ —ἔστω καὶ πρόχειρο— λογαριασμὸ αὐτῆς τῆς κατηγορίας· θὰ ἦταν ἐξαιρετικά λειψὴ τότε. Σημειῶνω πὼς ἡ θέση του στὸ ἀρχεῖο εἶναι κάπως ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους καταλόγους, καὶ πὼς τὰ στοιχεῖα πού τὸν ἀποτελοῦν τὸν διαφοροποιοῦν ἴσως καὶ χρονολογικά, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους.

[Κατάλογος ἀρ. 5. φακ. 2336 ἀρ. 634.]

*Ρουσσωτιπασσας κ[αὶ] Μέρπασσᾶς κ' ὄλοι Ἀρβανίταις —
Δύο τουρκοπούλαις πήρανε, ταῖς εὐμορφαις τοῦ κόσμου —
Τρεῖς περδικουλαις κάθονταν ψηλά 'σ τὰ Λειβαδίτζια —
πολλαῖς μανοῦλαις θλίβονται κι' ὄλαις παρηγοιοῦνται —
πουλάκι ἀναστέναξε 'σ τὸν ἅγιον Νικόλα —
διαβάτε ἀπ' τὴν Μονεμβασίαν ἀπ' τὸ παλιοκαστρίτζι —
Ἀκούσατε τί γίνηκε τοῦτο τὸ καλοκαίρι.
Νὰ ἤμιον πουλι νὰ πέταγα, νὰ πήγενα τοῦ 'ψηλίου
Νὰ ἤμιον πουλι νὰ πέταγα, νὰ πᾶ 'σ τὸ Μισολόγγι.—
ἄποψε εἶδα 'σ τὸν ὕπνο μου 'σ τὸν ὕπνο πού κοιμούμιον
ἦλθ' ἀπ' τὰ μέρη τῆς Φράγγιας ἕνας ἀνδρειομένος
Εἰς μιὰν ραχοῦλα ἐστήκονταν περιλυπαῖς μαννάδαις —
ὁ Ἰμπραϊμης κίνησε νὰ πάγη 'σ τὸ Μισολόγγι.⁵*

Οἱ τελευταῖοι δύο κατάλογοι, ὁ ἕξι καὶ ὁ ἑφτά, εἶναι ὁμόλογοι μεταξὺ τους. Ὁ ἕξι περιλαμβάνει τὰ κλέφτικα καὶ τὰ ἱστορικά· στὴ δευτέρη αὐτῆ

4. I b r o v a c, ὁ.π., 444.

5. Οἱ δεκατρεῖς αὐτοὶ στίχοι ἀντιστοιχοῦν εἴτε σὲ τραγούδια πού δημοσίεψε ὁ V o u t i e r, *Lettres sur la Grèce*, Παρίσι 1826, 194, 212, 198, 220 (ἀντίστοιχα τὸ τέταρτο, πέμπτο, ἕκτο καὶ ὄγδοο) καὶ ὁ E d g a r Q u i n e t, *De la Grèce moderne*, Παρίσι 1830, 443 καὶ 138 (τὸ ἕνατο), εἴτε σὲ τραγούδια πού βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο Φοριέλ (φακ. 2335 ἀρ. 1578.3, καὶ 2336 ἀρ. 250.4, 207.9, 247, 646, 646.3, 647.2, 645). Τὰ τέσσερα τελευταῖα μάλιστα δὲν εἶναι δημοτικά, παρά τοῦ Γ. Τερτσέτη.

ὁμάδα σταματᾷ χρονολογικὰ στὰ Σουλιώτικα —δὲν περιέχει τραγούδια τῆς ἐπανάστασης— ὁ ἑφτά ἀναφέρεται στὰ «πλαστά» (romanesques). Καὶ οἱ δύο εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀναλυτικοὶ καὶ πλήρεις, ἔχουμε μπροστὰ μας κάτι σὰν τελειωτικὰ περιεχόμενα, ὄχι πιά ἀπλούς ὑπολογισμούς. Ὡστόσο δὲν καλύπτουν ὀλόκληρη τὴν ὕλη, λείπουν τὰ «οἰκογενειακὰ» τραγούδια, πού ὅμως ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τὸν τέταρτο κατάλογο. Ἴσως λοιπὸν οἱ κατάλογοι ἕξι καὶ ἑφτά νὰ ἀποτελοῦν ἓνα βῆμα πρὸς προωθημένο στὴν πορεία τοῦ προγραμματισμοῦ, νὰ ἀντικατέστησαν δηλαδὴ μερικότερους καὶ πρὸ χειρῶν καταλόγους, ὅπως λ.χ. εἶναι ὁ τέταρτος.

Θεώρησα σκόπιμο νὰ συσχετίσω τοὺς δύο αὐτοὺς καταλόγους μὲ τὸ χειρόγραφο ὕλικό. Μὲ πλάγια στοιχεῖα ἀποδίδεται ὁ καθαυτὸς κατάλογος τοῦ Φοριέλ, μὲ ὀρθία οἱ δικοὶ μου συσχετισμοί. Πρῶτον ἀριθμῶ τὰ τραγούδια κατὰ κατηγορίες, ἀκολουθεῖ ὁ τίτλος τοῦ Φοριέλ, στὸν ὁποῖο προσθέτω, μέσα σὲ παρένθεση, τὴν παραπομπὴ στὴν πλησιέστερη παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ πού παρέχει ἡ συλλογὴ τοῦ Passow (Λιψία 1860) τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Ἑλληνικὰ δημοτικὰ Τραγούδια, 1, Ἀθήνα 1962) τέλος τοῦ Ἀραβαντινοῦ (Συλλογὴ Δημῶδων ἀσμάτων τῆς Ἠπείρου, Ἀθήνα 1880). Ἄν τὸ τραγούδι ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν Πετρ(όπουλο), *Λαογραφία*, ὀ.π., παραπέμπω ἐκεῖ. Στὸν P(assow) παραπέμπω στὴν ἀρίθμηση τῶν τραγουδιῶν, στὴν Ἀκ(αδημία) καὶ τὸν Ἀραβ(αντινὸ) στὶς σελίδες. Ἀκολουθοῦν ἕξι διαφορετικὲς στήλες, ὅλες προσθεμένες ἀπὸ ἐμένα: στὴν πρώτη σημειώνεται ἡ παραπομπὴ στὴν ἔκδοση τοῦ 1824 - 25, ὅταν τὸ τραγούδι προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν κι ὄχι ἀπὸ τὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς δηλώνει τὸν τόμο, ὁ δεύτερος τὴ σελίδα. Ἐνας ἀστερίσκος πρὶν ἀπὸ τὴ στήλη φανερώνει πὼς μὲ τὸν ἴδιο τίτλο ὑπάρχει καὶ διαφορετικὴ παραλλαγὴ ἀνάμεσα στὰ ἐπεξεργασμένα τραγούδια, ὥστε δὲν ξέρουμε ποιὰ ἀπὸ τὶς δύο θὰ ἐπέλεγε τελικὰ ὁ Φοριέλ. Στὶς ἐπόμενες στήλες ἡ παραπομπὴ γίνεται στὸ χειρόγραφο ὕλικό. Ὅλοι οἱ τριψήφιοι ἀριθμοὶ προέρχονται ἀπὸ τὸν φακ. 2336 καὶ ὄλοι οἱ τετραψήφιοι ἀπὸ τὸν φακ. 2335. Ὅταν μετὰ ἀκολουθεῖ τελεία καὶ δεύτερος ἀριθμὸς, τότε ὁ πρῶτος δηλώνει τὸ πρῶτο φύλλο ἐνὸς τετραδίου καὶ ὁ δεύτερος τὴν ἐσωτερικὴ (δική μου) ἀρίθμηση τῶν κειμένων μέσα στὸ τετράδιο. Στὴ δεύτερη λοιπὸν στήλη σημειώνεται ἡ πρώτη καταγραφή τοῦ τραγουδιοῦ πού ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν συλλέκτη κι ὄχι ἀπὸ τὸν Φοριέλ — στὶς ἐλάχιστες περιπτώσεις πού δίνονται δύο νοῦμερα, σημαίνει πὼς κάποιος ἄλλο χερί ἔχει καθαρογράψει τὸ κείμενο. Στὴν τρίτη στήλη σημειώνονται τὰ κείμενα πού ἔχει καθαρογράψει ὁ Φοριέλ — ὅσα ἔχουν φτάσει στὴ δεύτερη ἐπεξεργασία δηλαδὴ. Στὴν τέταρτη οἱ μεταφράσεις τῶν κειμένων — δύο ἀριθμοὶ σημαίνουν διπλὴ μετάφραση. Ὅρισμένα τραγούδια τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἔχουν ξαναμεταφραστεῖ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ αὐτὴ τὴ στήλη. Στὴν πέμπτη σημειώνονται οἱ ἐλάχιστοι ὀλοκληρωμένοι σχολιασμοί, καὶ στὴν ἕκτη τὰ κείμενα πού ἔχουν φτάσει στὴν τρίτη, τελειωτικὴ ἐπεξεργασία. Ὅπου σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀντὶ γιὰ νοῦμερο σημειώνεται Ibr., Legr. ἢ Presle, τότε ἡ παραπομπὴ εἶναι ἀντίστοιχα στὰ μαθήματα τοῦ Φοριέλ πού ἐξέδωσε ὁ Ibronac, στὸν Legrand, ὀ.π., ἢ στὰ χαρτιά τοῦ Brunet de Presle (βλ.π.κ.).

Πρέπει νὰ προσθέσω πὼς ἡ ταύτιση τῶν τίτλων μὲ τὰ κείμενα τῶν χειρογράφων ἔγινε μὲ βάση ὀρισμένους ὑπολογισμούς, ἐπομένως εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπάρχουν σφάλματα — ἄλλωστε σὲ μερικὲς περιπτώσεις δὲν κατάφερα νὰ ταυτίσω τὸν τίτλο. Βασικὴ ἀρχὴ προκειμένου νὰ θεωρήσω πὼς ἓνα κείμενο ἀντιστοιχεῖ μὲ κάποιον τίτλο, στάθηκε ὁ βῆμας ἐπεξεργασίας του ἀπὸ τὸν Φοριέλ.

[Κατάλογος ἀρ. 6. φακ. 2335 ἀρ. 1740 - 41.]

	ΕΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΛ.	γ' ΣΤΔ
A Chants Kleftiques						
<i>1ère section Kleftes dans leurs limèris- leurs relations entre eux-leurs moeurs-leurs exercices. etc.</i>						
1	<i>La leçon de Toskas.</i> [P. 21]		215.6	1620	1371	
2	<i>Autre leçon des Toskas.</i> [P. 22]		642.4	1621/1629	1370	
3	<i>La leçon de Nannos.</i> [P. 30]	1,78			1369	
4	<i>Le Klephte bien protégé (Vlako-Sterghios.)</i> [-]		1576.2			
5	<i>Adieux du Klephte à son compagnon</i> [P.152]	1,50			1699	
6	<i>Souhails de Jotis blessé.</i> [P. 119]	1,62				
7	<i>Apologie de Zacharias.</i> [P. 78]	1,76			1698	
8	<i>Vengeance Klephtique sur un papas.</i> [-]		215.7	1636	1330	
9	<i>Christos - Milionis.</i> [P. 1]	1,4			1697	
10	<i>Les trois dames turks-prisonnières.</i> [-]		207.3	1618	1331	
11	<i>Skylodimos et son frère.</i> [P. 107]	*1,150	215.8		1332	
12	<i>Conseil d'un capitaine à ses Pallikares.</i> [P. 52]		189.3		1333	
13	<i>L'aigle réfugié sur le mont Olympe.</i> [P. 131]		215.5	1633	1334	
14	<i>La mort de Nicolas.</i> [P. 171]	2,330			1697	
15	<i>Les pallikares mal traités.</i> [P. 172]	2,336			1335	
16	<i>Le mariage de Georges.</i> [-]		215.34	1631	1695	
17	<i>Imprécation contre un Klephte.</i> [P. 451]		207.1	1603	1336	
18	<i>Lettre des Klephtes du Valtos.</i> [P. 139]	1,84			1694	
19	<i>L'oiseau de mer et l'oiseau de Montagne.</i> [P. 496]		215.17	1638	1328	
20	<i>Mort de Beve.</i> [P. 184]		214.1	1634		
21	<i>L'Olympe et le Kissavo en querelle.</i> [P.131]	1,38			1338	
22	<i>La fille Klephte.</i> [P. 176]		215.4	1626	1340	
23	<i>La voix du tombeau.</i> [P. 149]	2,402				
24	<i>La noce du fils de Zidros.</i> [P. 16 a]	*1,68	207.7	1522	1693	
25	<i>La mort du Zidros</i> [P. 16 b]	*1,70	1578.1		1341/1534a	
26	<i>La tombeau du Klephte.</i> [P. 105]		214.1/215.41		1342;	
(26 pièces)						
2 Klephtes en guerre ouverte avec les Pachas.						
<i>Combats, victoires-revers. Aventures singulières.</i>						
1	<i>Sommaton aux klephtes.</i> [P. 51]	1,124			1700/1362	
2	<i>Les Klephtes soumis.</i> [Πετρ. δ.π.194.1]		647a/1579		1370	
3	<i>Détresse de Klephtes.</i>					
4	<i>Résolution de Sterghios.</i> [P. 54]	1,128				
5	<i>Les deux cerfs du mont-Olympe.</i> [P. 502]		207.2	1632	1367	
6	<i>Intrigue de Ghiakos</i> [P. 53]	1,26			1703	
7	<i>Victoire de Boukovallas.</i> [P. 3]	*1,12	1557.2		1358	
8	<i>autre victoire du même.</i> [P. 8]		251.1	1623	1708	
9	<i>Victoire de Stathas.</i> [P. 14]	1,14			1704	
10	<i>Kitzos et sa mère.</i> [P. 26]	*1,98	1570		1357	
11	<i>Jotis trahi.</i> [-]		215.26	1617	1343/1707	
12	<i>Androutzos.</i> [P. 47]	1,114			1710	
13	<i>id.</i> [P. 34]		215.12		1356	559 1472
14	<i>id.</i> [-]		250.2	1616	1708	

	ΕΚΔ	α' ΣΤΑ	β' ΣΤΑ	ΜΤΦ	ΣΧΛ. γ' ΣΤΑ
15 <i>Kaliakoudas</i> . [P. 57]	*1,108	245.6	1630	1355	
16 <i>Nikolas Tzouvaras trahi</i> . [Ακ. 188]		Presle		1354	
17 <i>Songe de Dimos</i> . [P. 73]	1,44			1353	
18 <i>mort de Dimos</i> . [P. 105]	1,56				
19 <i>Skaltzoulas et Vakopoulo, leur dernière commission</i> . [-]		189.2		1715	
20 <i>captives grecques délivrés par les Klephtes</i> . [Ακ. 261]		207.11	1624	1352	
21 <i>Ghiannis fait Armatole</i> . [Ακ. 231]		251.5	186	1767	
22 <i>Colocotronis dénoncé</i> . [-]		Presle		1768	
23 <i>Mort de Georges Colocotronis</i> . [-]		Presle		lbr.	
24 <i>Klephtes ranonnés</i> . [Πετρ. δ.π. 194.2]		245.2	1622	1716	
25 <i>Le Klephte parrain</i> . [P. 58]	1,144			[1717]	
26 <i>Tzelios en plaine</i> . [Πετρ. δ.π. 195]		245.7	1615	1351	
27 <i>Zoulkas en plaine</i> . [P. 182]		151.6	1637	1350	
28 <i>la soumission mal accueillie</i> . [Ακ. 198]		215.43	191	1718	
29 <i>Stamatakis justifiant son Protopallikare</i> . [-]		243.7/215.15	1635	1349	
30 <i>Résistance de Liakos</i> . [P. 88]	*1,134		1512/1610		
31 <i>mort de Liakos</i> . [P. 89]	2,318			1348	
32 <i>La femme de Liakos délivrée</i> . [P. 85]	1,138				
33 <i>Pliaskas</i> . [P. 116b]	1,32				
34 <i>Niko Tzaras à Pravi</i> . [P. 78]	1,192			1723	
35 <i>autre</i> . [P. 80]	*1,194	250.1	1513		
36 <i>La mort de Niko Tzaras</i> . [P. 79]	1,196				
37 <i>Ghiptakis et sa mère</i> . [P. 61]	1,20			1725	
38 <i>Diplas</i> . [P. 92]	1,158			1727	
39 <i>La mort de Veli Ghékas</i> . [P. 74]	1,172			1730	
40 <i>La mort de Katzantonis</i> . [P. 95]		207.10	1612		
41 <i>La mort de Lepeniotis</i> . [P. 103]		215.10	190	1729	
42 <i>Les deux Klephtes découragés (Nikolas et le Maure)</i> . [P. 114]		245.9	1610	1728	
43 <i>Résistance de Gouras et de Siaphakas</i> . [-]		251.3	1639	1731	
44 <i>Le triste message</i> . [P. 66]	2,334			1732	
45 <i>George Thomos</i> . [P. 113]	2,324			1733	
46 <i>Les frères Lazos</i> . [Πετρ. δ.π. 195]		1628	1614/1627	1734	
47 <i>Les femmes de Lazos</i> . [P. 122]		245.1	1619	1735	
48 <i>Rencontre facheuse</i> . [-]				1736	
49 <i>mort de Ghiakovakis</i> [-]			1611	1737	
50 <i>Surprise et resistance d' Alexandre</i> . [P. 136]		1576.3/1569	1455	1738	
51 <i>Issouf Arabe et Zacharakis</i> . [P. 62]		251.9	1556	1739	
52 <i>Iotis mourant</i> . [P. 119]	1,62				

54+26=80

B *Chants historiques divers*

1ère section. *Sur les événements de la vie Privée.*

- 1° *La fille juive convertie*. [Ακ. 461 B] 1755
 2° *La biche et le soleil*. [P. 398] 2,84

	ΕΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΛ. γ' ΣΤΔ
3° <i>Les fils d'un archonte tué par son cheval</i>		Presle		1754	
4° <i>La femme de Constant.</i> [P. 454]	2,72			1753	
5° <i>Le sommeil du pallikare.</i> [P. 597]	*2,162		1560	1752	
6° <i>La mort de Phrosyne.</i> [Πετρ. δ.π. 200]		215.22	1524	1751	
2e <i>Evenements publics</i>					
1 1° <i>La prise de Constantinople.</i> [P. 194]	2,340			1750	
2 2° <i>Habib a Parga.</i> [Πετρ. δ.π. 199]		1522.3		1749	593
3 3° <i>La mort de Kyritzos Michalis.</i> [P.178]	1,212			1748	
4 4° <i>La belle lavandière.</i> [P. 447]	1,396			1747	
5 6° <i>La mort de Sanbardounias.</i> [Πετρ. δ.π. 202]		215.38	1525	1745	
6 5° <i>Les Albanais à Anapli.</i> [P. 200]	1,220				
7 9° <i>La prise de Gardiki.</i> [P. 219]	*2,12	215.3	1559	1744	
8 8° <i>La mort d'Ariph Aga.</i>	2,358			1536	
9-17 <i>Neufs chants Souliotes.</i>	1	1578.3/1569		1365/1756	
	2	243.5/215.19		1757	
	3 1,288			1758	
	4 1,284			1759	
	5 1,296			1760	
	6 1,298			1761	
	7 1,300			1762	
	8 1,302			1763	
	9	245.10	192	1548b/1764	
	10 2,346			1765	

en tout 23 pièces

[Κατάλογος ἀρ. 7. φακ. 2335 ἀρ. 1668.]

Romanesques

A Lyriques.

1 *De départ ou d'absence.*

1 <i>Je projette une fois.</i> [P. 320]	2,196				
2 <i>Les noisettiers et la liberté.</i>				198/1669	
3 <i>Le départ de l'hôte.</i> [P. 325]	2,126				
4 <i>Plaindre filiade.</i>					
5 <i>La mauvaise mère.</i> [P. 343]	*2,202	1583.4	187	1558	
6 <i>La mère Moréate.</i> [P. 350]	2,188				
7 <i>La reconnaissance.</i> [P. 443]	2,422			1769	

2 *Myriologues.*

1 <i>Le refus de charon.</i> [P. 409]	2,228				
2 <i>La mère de charon.</i> [P. 408]		1563	639	1574	
3 <i>La voix du tombeau.</i> [P. 149]	2,402				

3 *Erotiques*

1 <i>La perdrix échappée.</i> [P. 493]				Ibr.	
2 <i>Jeannette et langouret.</i> [P. 577a]	2,160			1672	
3 <i>Conseils d'une belle à son ami.</i>					
4 <i>La fillette et le sous-diacre</i> [P. 582]	2,416			1670	

Προσπάθειες τοῦ Φοριέλ γιὰ μιὰ δεύτερη ἔκδοση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν 69

	ΕΚΔ	α' ΣΤΔ	β' ΣΤΔ	ΜΤΦ	ΣΧΛ. γ' ΣΤΔ
5 <i>Le retour</i>	2,422			1769	
6 <i>Imprécations d'un amant</i> [P. 556]	2,414				
7 <i>L'oiseau de passage et la perdrix</i>					
8 <i>Aubade</i> [P. 562]	2,148				
9 <i>autre aubade</i>					1102.5β/215.38β 1516
10 <i>Les petits signes sur la joie à vendre.</i> [P. 534]				1676	
11 <i>La demoiselle et la Bergère</i> [Αραβ. 170, ἀρ. 257]				1677	
12 <i>La brodeuse mélancholique</i> [Αραβ. 255 ἀρ. 230]				1678	
13 <i>Les temoins de l'amour</i> [P. 557]	2,416b				
14 <i>La cruce cassée</i> [P. 551]	2,412			1679	
15 <i>Le petit oiseau prisonnier</i>				1680	
16 <i>Les deux jardiniers</i>				1681	
17 <i>Imprecations d'une jeune fille</i> [P. 451]	*2,176	1606	1529		
18 <i>Idem</i> [P. 452]			1607	1682	
<i>en tout 28.</i>					

B Narratives

1 <i>Le Turk converti par amour</i> [P. 587]	1102.12β		1690		
2 <i>La belle Soeur</i> [P. 466]				1689	183 1429
3 <i>La fille juive et la perdrix</i> [P. 495]	2,392				
4 <i>La religieuse sur le grand chemin</i> [P. 580]		207.6		1688	
5 <i>Le pont fendu</i> [P. 508]	2,390				
6 <i>Le lit dans la cour</i>				1687	183 1480
7 <i>La langue</i> [P. 463]					183 1431
8 <i>Les deux jeunes grecs et la dame</i>					
<i>Turque</i> [P. 289]	2,70			1686	
9 <i>Ghiannis et l'esprit</i> [P. 508]	2,390			1403	
10 <i>La princesse dans sa frégate</i> [Ακ. 471]		1102.2		1685	182 1484
11 <i>Khartzianis et Arété</i>	<i>Legr.</i>			1650-3	561
12 <i>L'épouse infidèle</i> [P. 461]	2,370			1654	
13 <i>Manuel et le janissaire</i> [P. 460]	2,132			1684	
14 <i>Le mariage impromptu</i> [P. 438]	2,376			1655	
15 <i>La reconciliation imprevue</i> [P. 437]	2,380			1656	
16 <i>La fille d'Amourgos</i> [P. 476]	*2,98		1562	lbr.	
17 <i>Les deux frères</i> [P. 488]	2,120				
18 <i>Eugénie et charon</i> [P. 415]		207.5	1604		
19 <i>Charon et la jeune fille</i> [P. 417]	2,112				
20 <i>Le voyageur et la belle Boulgare</i> [P. 480]			1608	1658	
21 <i>Vevros et son cheval</i> [P. 158]	2,134			1683	
22 <i>Andronicus et ses deux fils</i>	<i>Legr.</i>	[1784]		1359	1778
23 <i>Charon et le Berger</i> [P. 431]	2,90				
24 <i>L'enlèvement</i> [P. 439]	2,140				
25 <i>Le voyage nocturne</i> [P. 517]	2,406				
26 <i>Le matelot</i> [P. 391]	2,104				

28+26=54

24+27+54= 105

Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Φοριέλ λοιπὸν, ὅπως σώζεται σήμερα, μπορούμε νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ σχῆμα ποῦ θὰ ἔπαιρνε ἡ δευτέρα ἔκδοση, ἂν ἔφτανε στὸ τυπογραφεῖο :

- Μέρος I. Κλέφτικα τραγούδια [78 κείμενα]
- A. Οἱ κλέφτες στὰ λημέρια τους — οἱ ἀναμεταξύ τους σχέσεις — τὰ ἦθη τους — οἱ ἀσκήσεις τους [26 κείμενα]
- B. Οἱ κλέφτες σὲ ἀνοιχτὸ πόλεμο μὲ τοὺς πασάδες. Μάχες, νίκες, συμφορές, ξεχωριστὲς περιπέτειες [52 κείμενα. Ὡστόσο ὁ Φοριέλ τὰ λογάριασε λάθος σὲ 54]
- Μέρος II. Ἱστορικὰ τραγούδια διάφορα [περισσότερα ἀπὸ 29 κείμενα]
- A. Γιὰ περιστατικὰ τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς [6 κείμενα]
- B. Γιὰ περιστατικὰ τῆς δημόσιας ζωῆς [23 κείμενα]
- Γ. Τραγούδια τῆς ἐπανάστασης [δὲν βρέθηκε κατάλογος]
- Μέρος III. Πλαστὰ [54 κείμενα]
- A. Λυρικά: α) τοῦ μισμοῦ ἢ τῆς ξενιτιάς [7 κείμενα]
β) τοῦ Χάρου [3 κείμενα]
γ) ἐρωτικά [18 κείμενα]
- B. Διηγηματικά [26 κείμενα]
- Μέρος IV. Οἰκογενειακὰ [29 κείμενα]
- A. Λατρευτικά [3 κείμενα]
- B. Τοῦ ἀγερμοῦ [5 κείμενα]
- Γ. Χελιδόνισμα [ἓνα κείμενο]
- Δ. Γαμήλια [5 κείμενα]
- E. Ναναρίσματα [6 κείμενα]
- Στ. Τοῦ μισμοῦ [ἓνα κείμενο]
- Z. Μοιρολόγια [2 κείμενα, ἀποσπάσματα]
- [Ἐυχολόγησα μὲ βάση τὸν κατάλογο ἀρ. 4. Ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε τρία τουλάχιστον «περιγελαστικά» ποῦ ἐνῶ περιλαμβάνονται σ' ἐκεῖνα ποῦ ἔχουν φτάσει στὴν τρίτη κατηγορία (κατάλογος ἀρ. 2. Ἡ ὄρνιθα (= dinde) ἀρπαγμένη, Ὁ παζινὸς Χορὸς, Μαριολέτα), καὶ ὀρισμένα «παιδικὰ» ἐνδεχομένως, ποῦ μολονότι δὲν περιλαμβάνονται σὲ κανέναν κατάλογο, ὑπάρχουν στὸ ὕλικό καὶ μάλιστα ἐπεξεργασμένα.]

Ἡ καινούρια συλλογὴ θὰ περιλάβαινε λοιπὸν τουλάχιστον 190 τραγούδια ἀπέναντι στὰ 124 τῆς πρώτης. Στὰ τέσσερα μέρη τῆς θὰ πρέπει βέβαια νὰ προσθέσουμε καὶ τὰ Δίστιχα, καθὼς καί, στηριγμένοι στὸν κατάλογο ἀρ. 2, τὶς ρίμες καὶ πέντε ἀρχαῖα δημοτικὰ τραγούδια. Μὰ πῶς ἀκριβῶς θὰ διευθετοῦσε ὁ Φοριέλ τὶς δύο αὐτὲς κατηγορίες, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ ἀπεικάσουμε. Ὡστε ἡ δευτέρα ἔκδοση δὲν θὰ ξέφευγε ἀπὸ τὴν κοίτη ποῦ εἶχε κιάλας ἀνοίξει ἡ πρώτη ἢ πραγματοποιήσῃ τῆς οὔτε καινούριες τροπὲς θὰ ἔφερνε, οὔτε, πιθανότατα, θὰ μᾶς φανέρωνε λεπτομέρειες ποῦ νὰ ἐπιτρέπουν μιὰ βαθύτερη γνωριμία μὲ τὶς ροπὲς ποῦ ἔστρεψαν τὸν Φοριέλ πρὸς τὴ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Οἱ ἀλλαγὲς θὰ ἦταν κυρίως ποσοτικές. Τὰ τραγούδια θὰ διπλασιάζονταν περίπου (ἂς σημειώσω ἐδῶ πῶς καὶ πάλι θὰ ἔμενε ἔξω γύρω στὸ ἓνα τρίτο τοῦ ὕλικου

πού εἶχε συγκεντρωθεῖ), ὥστόσο ἡ ἀναμεταξύ τους ἀναλογία δὲν ἄλλαζε σχεδὸν καθόλου. Τὰ καινούρια κείμενα τῆς συλλογῆς δὲν τὴν προσανατολίζουν διαφορετικά· ὅσα πάλι θυσιάζονται, ἀντικατασταίνονται ἀπὸ πληρέστερες παραλλαγές. Ἡ προβληματικὴ τοῦ Φοριέλ δὲν μετέλλαξε· ἀπλῶς βελτιώνεται ἀρκετὰ ἡ ἐσωτερικὴ ταξινόμηση τοῦ ὕλικου.

Τὰ κείμενα ὁ Φοριέλ ἐξακολουθεῖ νὰ τὰ προσεγγίζει κάπως ἐμπειρικά· ἡ βελτίωση ἀποσκοπεῖ στὴν καλύτερη θεματικὴ κατάταξη— μιὰ διαφορετικὴ προσέγγιση βρισκόταν ἄλλωστε ἔξω ἀπὸ τὶς δυνατότητές του. Τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ γένεση καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν λογοτεχνικῶν φαινομένων, ἡ ἱστορία δηλαδὴ (θεωρήθηκε ὁ ἀφανὴς δάσκαλος ὄλης τῆς γενιᾶς του⁶ πού διαμόρφωσε τὴν ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ γαλλικοῦ ρομαντισμοῦ), ἡ μορφή πού ἔδωσε ὅμως στὴν παρουσίαση τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἦταν περισσότερο συγχρονικὴ· οἱ τοπικὲς καὶ χρονικὲς διαφοροποιήσεις ὑποδηλώνονταν μονάχα στοὺς σχολιασμούς.

II.

Ἡ ἔκδοση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἀπορρόφησε τὸν Φοριέλ πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅσο τὸ λογάριζε ἀρχικά. Τὸν Μάρτη τοῦ 1823 εἶχε κυκλοφορήσει ἡ «ἀγγελία» τοῦ ἔργου· ὁ ἴδιος ὑπολόγιζε πὼς θὰ τελείωνε τὴν ἐπεξεργασία τῶν κειμένων στὶς ἀρχές ἐκείνου τοῦ καλοκαιριοῦ⁷. Ὡστόσο, μόλις τὸν ἐπόμενο Ὀκτώβρη τὰ παρέδωσε στὸ τυπογραφεῖο, ἀφήνοντας τὴν εἰσαγωγή νὰ τὴ γράψει στὸ Μιλάνο, ὅπου θὰ περνοῦσε τὸν χειμῶνα, καλεσμένος ἀπὸ τὸν φίλο του Alessandro Manzoni⁸.

Τελικὰ ἡ «εἰσαγωγή» δὲν ὀλοκληρώθηκε παρὰ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1824. Στὸ μεταξὺ ὁ Ἄ. Μουστοξύδης τοῦ εἶχε συγκεντρώσει καινούριο ὕλικό, καὶ τὸν προσκαλοῦσε μάλιστα στὴ Βενετία καὶ τὴν Τεργέστη, γιὰ νὰ γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τοὺς Ἑλληνας. Πραγματικὰ ὁ Φοριέλ ταξίδεψε, ὅπως εἶδαμε, στὶς δύο αὐτὲς πόλεις, καὶ τὸν Ἰούνιο 1824 ἐπέστρεψε στὸ Μιλάνο μαζί μὲ ὅσο ὕλικό εἶχε συγκεντρώσει.

Προτοῦ κὰν τελειώσει τὴν εἰσαγωγή του, ὁ Φοριέλ εἶχε ἀρχίσει νὰ νιώθει ἀνικανοποίητος ἀπὸ τὸ ἔργο του. Τὰ καινούρια τραγοῦδια τοῦ Μουστοξύδη, ἄλλα πού εἶχε συγκεντρώσει ἀπὸ ποικίλες πηγές, τοῦ ἔδιναν τὴν αἴσθηση πὼς δὲν εἶχε ἐξαντλήσει τὶς δυνατότητες. Ὁ V. Cousin, στὸν ὁποῖο προφανῶς εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὶς ἀμφιβολίες του τὸν ἐνθάρρυνε: σὲ μιὰ δεύ-

6. «C'est notre maître à tous». Ὁ βαρὺς αὐτὸς λόγος ἀποδίδεται στὸν V. Cousin, βλ. G a l l e y, ὁ.π., 242. Πβ. γιὰ συγκεντρωμένες ἀνάλογες κρίσεις, G a l l e y, ὁ.π., 243 - 245 καὶ I b r o v a c, ὁ.π., 64 - 68.

7. G a l l e y, ὁ.π., 289.

8. Ὁ.π., 288 - 303.

τερη έκδοση, πολλά θὰ μπορούσαν νὰ διορθωθοῦν⁹.

Ἡ ἀλλαγή τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου μάλιστα, τοῦ πρόσθετε καινούριες φροντίδες. Ὁ ἐκδότης, ὁ Didot, χωρὶς νὰ τὸν ρωτήσει, ἀποφάσισε νὰ τυπώσει δύο τόμους ἀντὶ γιὰ τὸν ἕναν ποῦ εἶχε προγραμματισθεῖ. Ἐτσι ὁ Φοριέλ ἀναγκάστηκε νὰ προετοιμάσει τὴ συμπληρωματικὴ συλλογὴ ποῦ τυπώθηκε στὸ τέλος τοῦ δεύτερου τόμου. «Νὰ ἴμαι λοιπὸν» ἔγραφε στὴν φίλη του Mary Clarke τὸν Αὐγουστο τοῦ 1824, «καὶ πάλι μπλεγμένος μὲ τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια, νὰ μεταφράζω, νὰ ἀντιγράφω, νὰ ἐτοιμάζω σχόλια, τὴν ὥρα ποῦ ἔλεγα νὰ καταπιασθῶ μὲ ἄλλο πράγμα, καὶ ποῦ τὸ εἶχα μάλιστα ἀρκετὰ προχωρήσει. Ἄλλωστε μοῦ γράφει [ὁ Aug. Thierry]¹⁰ πὼς ὁ πρῶτος τόμος πέτυχε καὶ πουλιέται καλὰ, ὥστε ἡ δυνατότητα νὰ γίνει μιὰ δευτέρη ἐκδοση (ποῦ πολὺ θὰ τὸ ἠθελα), εἶναι σήμερα πολὺ πιθανή. Θὰ προσπαθῶ μὲ τὴν τωρινὴ δουλειά μου νὰ τὴν κάνω ἀκόμα πιὸ πιθανή, ὁπότε σὲ κάτι θὰ χρησιμέψουν τὰ βάσανα καὶ οἱ ἀναποδιές. Ἡ δουλειά ποῦ ἔχω νὰ κάνω ἄρχισε κιόλας, καὶ θὰ ἔχει τελειώσει τὸ πολὺ σὲ ἕνα μῆνα»¹¹.

Καὶ πραγματικά, στὶς 20 Σεπτεμβρίου 1824 εἶχε γραφτεῖ καὶ ὁ πρόλογος τῆς συμπληρωματικῆς συλλογῆς καὶ τέλος τοῦ Δεκεμβρι τοῦ 1824 κυκλοφόρησε πιά κι ὁ δεῦτερος τόμος (μὲ χρονολογία 1825).

Τὸ χειμῶνα ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁ Φοριέλ τὸν πέρασε στὴ Φλωρεντία¹². Ἡ καινούρια ἐκδοση φαίνεται πὼς τὸν ἀπασχολοῦσε· βάλθηκε νὰ μεταφράζει τὸ πλούσιο ὕλικὸ ποῦ εἶχε συγκεντρώσει. Παρὰ τὴ γενικὴ ἐπιδοκιμασία, ἔμενε φαίνεται ὁ ἴδιος ἀρκετὰ ἀνικανοποίητος.

«Στεναχωριέμαι πραγματικά» ἔγραφε λίγο ἀργότερα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1825, στὴν M. Clarke «νὰ βλέπω τόσο κακοκαμωμένο ἕνα πράγμα ποῦ θὰ μπορούσα νὰ τὸ κάνω ἀρκετὰ καλύτερο τώρα, ἄκοπα σχεδόν, μὲ πολὺ λίγη δουλειά. Καὶ ἡ ἐλπίδα, ἡ μακρινὴ ἔστω, πὼς θὰ μπορούσα νὰ ξαναπιᾶσω

9. Barthélemy Saint Hilaire, M. V. Cousin, sa vie et sa correspondance, 3, Παρίσι 1895, 17 - 18. Τὴν πληροφορία τὴν ἔχω ἀπὸ τὸν κ. Φ. Ἡλιοῦ.

10. Ὁ Augustin Thierry, ὁ γνωστός ἱστορικὸς καὶ φίλος τοῦ Φοριέλ, εἶχε ἀναλάβει τὴ διόρθωση τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν τοῦ βιβλίου.

11. Βλ. Correspondance de Fauriel et Mary Clarke, ἐπιμ. Ottmar de Mohl, Παρίσι 1911, 136.

12. Ὁ.π., 220. Στὴ Φλωρεντία ὁ Φοριέλ γνωρίστηκε καὶ μὲ τὸν M. Πιέρη, ὁ ὁποῖος ἐντυπωσιάστηκε ἀπὸ τὶς γνώσεις καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Φοριέλ, καὶ σημείωσε μὲ τὰ πιὸ κολακευτικὰ λόγια τὶς συναντήσεις τους (4 καὶ 14 Δεκεμβρίου 1824, 3 Μαρτίου 1825) στὸ προσωπικὸ του ἡμερολόγιο. Βλ. τὰ χαρτιά του στὴν βιβλιοθήκη Riccordiana τῆς Φλωρεντίας, ἀρ. χφ. 3558. M. Pieri, Memorie della mia vita, τ. 4ος (1822 - 27) σσ. 219 καὶ 231. Τὴν πληροφορία τὴν χρωστῶ στὴν κυρία Λ. Δρούλια. Πβ. ἀκόμα Della vita di M. Pieri στὸ M. Pieri, Opere, 2, Φλωρεντία 1850, 33, ὅπου οἱ ἀναλυτικὲς πληροφορίες συγκεντρώνονται σ' ἕνα σχόλιο, πάλι πολὺ κολακευτικὸ, γιὰ τὴ γνωριμία του.

αὐτὰ τὰ πράγματα, θὰ μοῦ ἔδινε χαρὰ»¹³.

Ἐκείνον τὸν χρόνο, 1825, παρὰ τὰ ταξίδια καὶ τὶς ἄλλες του ἀσχολίες, ὁ Φοριέλ ἔβρισκε πάντα καιρὸ νὰ φροντίζει τὴν καινούρια συλλογὴ του. Ἀπὸ μιὰ λεπτομέρεια μαθαίνουμε πὼς συνέχιζε νὰ συγκεντρώνει τραγούδια: ὁ συνταγματάρχης Voutier ἔφερε μερικὰ γυρίζοντας ἀπὸ τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, καὶ τοῦ τὰ παραχώρησε· ἀργότερα ὅμως τὰ τύπωσε στὶς ἀναμνήσεις του¹⁴. Ἡ ἀπρέπεια αὐτὴ ἐνόχλησε τὸν Φοριέλ, ὅμως δὲν ἔδωσε συνέχεια. Ἡ δουλειὰ του προχωροῦσε ἔτσι κι ἄλλωθὺς καλά. «Δὲν εἶναι εὐχάριστα τ' ἀπογέματά μου, εἶναι ὅμως ἤρεμα καὶ ὅσο πιὸ ἀποδοτικὰ γίνεται. Κάνω ἕναν μοναχικὸ περίπατο»... «κι ὕστερα στρώνομαι στὴ δουλειὰ γιὰ τὴν καινούρια συλλογὴ μου τῶν ἐλληνικῶν τραγουδιῶν. Δουλεύω μία, δύο ἢ καὶ τρεῖς ὥρες, ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεση ἢ τὶς δυνάμεις μου. Μ' αὐτὴν τὴν ἀπογεματινὴ δουλειὰ θὰ πρέπει νὰ προφτάσω νὰ ἔχω ἔτοιμη τὴν καινούρια συλλογὴ μέσα στὸν ἐρχόμενο χειμῶνα [1826 - 27]· καὶ θὰ τὸ ἤθελα πολὺ κάτι τέτοιο, γιατί μὲ νοιάζει πάντα πολὺ ἡ ὑπόθεση, κι ἄς μὴ μιλάω πὰ γ' αὐτὴν καθόλου. Ἔκανα κιόλας ἕνα πρόχειρο χτένισμα σ' ἐκεῖνες τὶς μεταφράσεις πὺ ἔχω κάνει στὴν Φλορεντία, πλάι σας...»¹⁵.

Καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ γράμμα, ὅπως καὶ ἀπὸ τὶς προηγούμενες μαρτυρίες, φαίνεται ἀρκετὰ καθαρὰ πὼς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τὰ θεωροῦσε πάρεργο ὁ Φοριέλ· ἄλλα ἦταν τὰ βασικὰ του ἐνδιαφέροντα: ἡ ἱστορία τῆς προηγηκιανῆς ποίησης καὶ τῆς νότιας Γαλλίας γενικότερα. Ἄλλωστε, τὰ πράγματα δὲν ἦρθαν ὅπως τὰ λογάριάζε: ἡ δευτέρη ἔκδοση δὲν πραγματοποιήθηκε, καὶ μὲ τὸν καιρὸ μοιάζει νὰ τὴν ἀπολησμόνησε κι ὁ ἴδιος. Στὴν ἰδιωτικὴ του ἀλληλογραφία —ὅση εἶναι γνωστὴ— δὲν συναντᾶμε ἀπὸ τὸ 1826 κι ὕστερα κανένα δεῖγμα ἐνὸς παρόμοιου ἐνδιαφέροντος.

Τὸ 1831 ὁ Φοριέλ διδάσκει στὴ Σορβόνη τὴν ἐλληνικὴ καὶ τὴ σέρβικη ποίηση. Στὰ μαθήματά του ἐκμεταλλεύεται καὶ τὸ ἀνέκδοτο ὑλικό· ἀπὸ τὰ τριάντα πέντε τραγούδια πὺ χρησιμοποιοῖ, τὰ δεκατέσσερα εἶναι ἀνέκδοτα, καὶ ἀπὸ τὶς ἐκδομένες μεταφράσεις πολλὲς ἔχουν ξαναδουλευτεῖ γλωσσικά. Ὡστόσο πρόθεση γιὰ καινούρια ἔκδοση δὲν ἀναφέρεται οὔτε δημόσια οὔτε ἰδιωτικά. Τὰ παλιὰ του σχέδια μοιάζουν νὰ ἔχουν ξεχαστεῖ.

13. Correspondance, ὁ.π., 180.

14. Ὁ.π., 220.

15. Γράμμα τῆς 28ης Ἰουνίου 1826, στὴν Mary Clarke. Στὸ ἴδιο γράμμα καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Voutier· βλ. Correspondance κλπ., ὁ.π., 220: «Τὰ ἑγγράμματα γιὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦ Voutier κυκλοφόρησαν ἐδῶ καὶ δύο ἢ τρεῖς μέρες. Μοῦ ἔστειλαν ἕνα ἀντίτυπο: τὸ πρῶτο πράγμα πὺ πρόσδεξα, ἀνοίγοντάς το στὴν τύχη, εἶναι τὰ λαϊκὰ τραγούδια πὺ ἔλεγε πέρσι πὼς ἤθελε νὰ μοῦ στείλει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ πὺ μοῦ τὰ εἶχε δώσει τὸν περασμένο χειμῶνα γιὰ ἀντάλλαγμα τῆς προθυμίας μου νὰ τοῦ μεταφράσω μερικὰ κείμενα πὺ τοῦ χρειάζονταν. Μὲ πιάσαν τὰ γέλια μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴ φάρσα, κι αὐτὸ ἦταν τὸ μόνο πὺ κέρδισα ἀπὸ ἐτοῦτο τὸ βιβλίον».

Φαίνεται άπλώς πώς βρίσκονταν σέ λήθαργο. Τò 1841 ó Νικολò Τομαζέο ξεκίνησε μιá μεγάλη προσπάθεια νά συγκεντρώσει τραγούδια άπό τήν Τοσκάνη, τήν Κορσική, τή Σερβία και τήν Έλλάδα. Άπευθύνθηκε στòν φίλο του Ά. Μουστοξύδη, κι αυτός τοῦ άπάντησε (5 Αὐγούστου 1841): «Όλους μου τοὺς θησαυροὺς τοὺς ἔχω δώσει στòν Φοριέλ»¹⁶. Τòν Φοριέλ ó Τομαζέο τὸν ἤξερε καλά άπό τή διαμονή του στò Παρίσι στá 1834 - 1839, όπότε, κάποια στιγμή, τοῦ εἶχε ζητήσει νά δανειστεῖ «τá ἑλληνικά σας τραγούδια» — άγνωστο άν έννοοῦσε τá ἔκδομένα ἢ τá άνέκδοτα. Σπεύδει λοιπὸν τώρα νά τοῦ ζητήσει τá άνέκδοτα τραγούδια· «ξέρω πὼς ἔχετε τέτοια» τοῦ γράφει¹⁷. Στὴν άπάντησή του ó Φοριέλ ἔμφανίζεται πὼς δέν εἶχε ποτέ του ἔγκαταλείψει τὴν παλιά του πρόθεση: «Τá ἑλληνικά τραγούδια γιá τá όποια σᾶς ἔχω μιλήσει, δέν ἦταν οὔτε άρκετά, οὔτε τόσο ένδιαφέροντα όστε νά με βάλουν στòν πειρασμό μιᾶς δευτέρης ἔκδοσης: μά πάντοτε λογάριαζα πὼς θά μοῦ ἔρχονταν κάποια μέρα τίποτε καινούρια, γιá νά πλουτίσω τή συλλογή μου και νά τὴν κάνω δημοσιεύσιμη. Και νά πὸν ἔγινε ὅ,τι ἔλπίζα. Ένας νεαρὸς Έλληνας μοῦ ἔφερε τώρα τελευταῖα σημαντικό άριθμὸ ἑλληνικῶν τραγουδιῶν με άρκετὸ ένδιαφέρον, πὸν τá συνέλεξε τὸ περασμένο καλοκαίρι ὀργώνοντας ἕνα μεγάλο τμήμα τῆς Έλλάδας. Και με χαρά μου άνέλαβα τὴν δέσμευση άπέναντι σ' αὐτὸν και σέ άλλους Έλληνες νά δημοσιεύσω μιá καινούρια συλλογή άπό τá τραγούδια αὐτά, πὸν νά συμπληρώνει τὴν πρώτη· μάλιστα, ἔχω προχωρήσει άρκετά. Άν βρισκόσασταν ἔδῳ, ἢ κάπου κοντά, θά σᾶς τá ἔμπιστευόμουν μετá χαρᾶς, και θά μ' ὠφελοῦσε αὐτὸ σίγουρα πολὺ. Όστόσο εἶμαι ὑποχρεωμένος ν' άποτελειώσω ὅ,τι ἄρχισα, και ὅλα τá τραγούδια πὸν ἔχω μπροστά μου, εἴτε καλά, εἴτε μέτρια, εἴτε κακά, μοῦ εἶναι άπαραίτητα. Ίσως νά βρίσκονταν στὸ τέλος μερικά πὸν νά μπορούσα νά τá διαθέσω. Μά δέν μπορῶ νά ὑποσχεθῶ κάτι πὸν θά ἔφερνε καθυστέρηση στá σχέδιά σας»¹⁸.

16. M. Lascaris, N. Tommaseo ed A. Mustoxidi, άνάτυπο άπό τὸ *Atti e Memorie della Società Dalmata di storia patria*, 3, Ζάρα 1934, σ. 27 άνατύπου.

17. Τὸ γράμμα εἶναι άχρονολόγητο· ὠστόσο άν ὀ συσχετισμός του με τὸ γράμμα τοῦ Μουστοξύδη εἶναι ὀρθός, τότε τοποθετεῖται με άσφάλεια άνάμεσα στις 5 Αὐγούστου και στις 17 Σεπτεμβρίου [1841] πὸν εἶναι ἡ άπάντηση τοῦ Φοριέλ. Βλ. και τὴν ἑπόμενη παραπομπή.

18. Τὸ γράμμα τοῦ Φοριέλ εἶναι μνηολογημένο στις 17 Σεπτεμβρίου, πιθανότατα τοῦ 1841. Βλ. Γ. Θ. Ζώρας, Θωμαζάιος και Φοριέλ, στὸ *Έπτανησιακά μελετήματα* 2, 1959, 295 - 298. Πβ. τὴν πρόσφατη μελέτη (χωρίς τίποτε καινούρια στοιχεῖα) τοῦ F. M. P o n t a n i, Tommaseo e i canti popolari greci, στὸ *N. Tommaseo nel centenario della morte*, ἔπιμ. V. Branca και G. Petrocchi, Φλορεντία 1977, 461 - 484. Γιá τῖς σχέσεις τοῦ Τομαζέο με τὸν Φοριέλ βλ. ἔκτὸς άπό τá παραπάνω και: N. T o m m a s e o, Lettere inedite a Em. de Tiraldo (1834 - 1835), ἔκδ. Raf. Ciampini, Brescia 1935, 39 και 60, καθὼς και P. C i u r e a n u, Un amicizia italiana, Sainte Beuve e Tommaseo; *Revue de Litterature Comparée* 28 (1954) 444-457, ειδικότερα 446 - 7. Δέν ἔχω δεῖ τὸν G o f. C a p o n e, N. Tom-

Πλησίαζε πιά τὰ ἑβδομήντα ὁ Φοριέλ· καί φαίνεται πὼς ἐπιχείρησε καί πάλι νὰ δλοκληρώσει τὴν προσπάθεια ποὺ τόσο καιρὸ εἶχε ἐγκαταλείψει. Χρειαζόταν ὅμως πιά τώρα καί βοηθὸ: «Περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του» ὁ Φοριέλ «ἐνεχείρησεν αὐτὰ τὰ ἀνέκδοτα ποιήματα εἰς φίλον του καί μαθητὴν του, ἵνα βάλῃ εἰς τάξιν καί τὰ μεταφράσῃ». Τὴν πληροφορία μᾶς τὴν δίνει στὰ 1863 ὁ Βλαδιμηῆρος Βρουνέτιος, ὁ Wladimir Brunet de Presle — δίχως ἄλλο ὁ ἴδιος εἶναι καί ὁ «μαθητῆς καί φίλος»¹⁹.

Ἄλλωστε τὸ 1842, μόλις ὁ παλιὸς του συνεργάτης Ν. Σ. Πίκκολος, ποὺ βρισκόταν πάλι τότε στὸ Παρίσι, ἀπόκτησε ὀρισμένα τραγούδια, φρόντισε ἀμέσως νὰ τοῦ στείλῃ ἀντίγραφα. Καί ἀκόμα, ὅταν ὁ συλλέκτης τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν, ὁ Edouard Grasset, πρόξενος τῆς Γαλλίας στὰ Γιάννενα ποὺ παρεπιδημοῦσε τότε στὸ Παρίσι κι αὐτός, ὅταν λοιπὸν ἔμαθε τὸ πρᾶγμα — ὁ Πίκκολος δὲν τὸν εἶχε ρωτήσῃ — ἔγραψε ἀμέσως στὸν Φοριέλ προκειμένου νὰ τονίσει πὼς κράταγε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του τὴν ἐκδοτικὴ προτεραιότητα²⁰. Ἴσως στὸν κύκλο τοῦ Φοριέλ — ὁ Grasset εἶχε στενὴ φιλία μὲ τὸν Prosper Merimée καί σύχναζε κάποτε καί στὸ σαλόνι τῆς Mary Clarke²¹ — νὰ γινόταν κάποιοι λόγοι γιὰ μιὰ γρήγορη ἔκδοση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1844 ὁ Φοριέλ πέθανε. Στὴ νεκρολογία μὲ τὴν ὁποία ὁ Ν.Σ. Πίκκολος τίμησε τὸν φίλο του, ἀνέφερε, μαζί μὲ τίς ἄλλες δραστηριότητες τοῦ νεκροῦ καί τὴν προετοιμασίαν τῆς δευτέρας ἔκδοσης: «...δὲν ἔπαυε νὰ ζητῇ καί νὰ συνάξῃ πανταχόθεν ἀνέκδοτα τραγούδια. Εἶχεν ἤδη αὐξήσει τὴν συλλογὴν του κ' ἐσκόπευε νὰ κάμῃ δευτέραν ἔκδοσιν, σχεδὸν ὑπὲρ τὸ ἡμισυ πλουσιωτέραν τῆς πρώτης. Ἄλλ' ὁ θάνατος διέκοψε καί τοῦτο τὸ ἔργον καί ἄλλα πολλά...»²².

Ἦστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του, ὁ Brunet de Presle ἀνέλαβε πιά μόνος του τὴν εὐθύνη. Κράτησε γιὰ πολὺν καιρὸ τὰ χειρόγραφα στὰ χέρια του, μὰ τελικά, οὔτε κι αὐτὸς κατόρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἔκδοση. Ἔτσι τὰ χαρτιά τοῦ Φοριέλ ἐπιστράφηκαν στὴ Mary Clarke, ἡ ὁποία καί τὰ κληροδότησε στὸ Institut de France. Τὰ χαρτιά τοῦ Brunet de Presle —μαζί μὲ μερικὰ τοῦ Φοριέλ— πέρασαν στὰ χέρια τοῦ Queux de Saint Hilaire κι ἀπὸ ἐκεῖ, μετὰ τὸν θάνατό του, στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος²³.

maseo e i canti popolari toscani... e greci, Σαλέρνο (Dottrinari) 1970.

19. Β λ α δ ι μ ῆ ρ ο ς Β ρ ο υ ν έ τ ι ο ς, Δημοτικὰ Ἄσματα, στὸ Μ. Παπαδόπουλου-Βρετοῦ, Ἑθνικὸν Ἡμερολόγιον 3, Παρίσι 1863, 176.

20. I b r o n a c, ὅ.π., 126. Πβ. καί ἀρχεῖο Φοριέλ, φακ. 2327 ἀρ. 196.

21. P r. M e r i m é e, Lettres aux Grasset, ἔκδ. Μ. Parturier, Παρίσι 1929.

22. Στὴν Ἐφημερίδα «Ἐλπίς», 28 Αὐγούστου 1844. Ἡ νεκρολογία εἶναι ἀνυπόγραφη· ὥστόσο ὁ Πίκκολος ὑπόγραψε μὲ τὸ χέρι του τὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔστειλε στὸν Jules Mohl, τὸ ὁποῖο φυλάγεται στὸ ἀρχεῖο Φοριέλ. Πβ. ἄλλωστε I b r o n a c, ὅ.π., 127.

23. Πρόκειται γιὰ τὰ χειρόγραφα 1363, 1365, 1367, βλ. Ι. Σ α κ κ ε λ ῖ ω ν, Κατάλογος

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες που άντλούμε από την αλληλογραφία του Φοριέλ λοιπόν, οι εποχές που τον άπασχόλησε ή έπεξεργασία τής δεύτερης έκδοσης είναι κυρίως δύο: ή μιá τόν χειμώνα του 1825 - 26 και ή δεύτερη «περί τὰ τέλη τής ζωής του» γύρω στα 1840 - 44 δηλαδή.

Άπό τή σύγκριση τών καταλόγων με τó ανέκδοτο ύλικό, προκύπτει ένα σημαντικό στοιχείο για τήν έσωτερική χρονολόγηση: ή αντίστοιχία τους. Τά περισσότερα τραγούδια που σημειώνονται, βρίσκονται στο ύλικό, και άρκετά έπεξεργασμένα — αντίθετα λιγιστά είναι τά έπεξεργασμένα τραγούδια που δέν τὰ άπαντάμε στους καταλόγους. Ταυτόχρονα λοιπόν ó Φοριέλ δούλευε τὰ κείμενα και τή σύνθεση του βιβλίου. Συγκρίνοντας πάλι τούς καταλόγους μεταξύ τους, παρατηρούμε πώς κινούνται όλοι —έκτός ίσως από τόν άρ. 5— στον ίδιο προβληματισμό: μικρές οί αριθμητικές διαφορές στους ύπολογισμούς (πβ. τó άθροισμα του πρώτου, 202 κείμενα, με τó άθροισμα τών άρ. 4, 6, 7: 189 κείμενα), μικρές οί διαφορές ανάμεσα στις ταξινομήσεις (πβ. τόν άρ. 3 και τόν άρ. 6). Η θέση που βρέθηκαν άλλωστε οί κατάλογοι μέσα στο άρχείο, άποτελεί μιá πρόσθετη, άν και ισχνή, έπιβεβαίωση: οί τέσσερις πρώτοι βρέθηκαν ανάμεσα σε μιá ομάδα μεταφράσεων (φακ. 2335 άρ. 1327 έως 1399), οί δύο τελευταίοι ανάμεσα σε μιá παρόμοια ομάδα (φακ. 2335 άρ. 1650 έως 1772), που όπως εύκολα διαπιστώνεται, περιείχε μεταφράσεις κάπως μεταγενέστερες από τήν πρώτη. Ό πέμπτος πάλι κατάλογος βρέθηκε σε τελείως διαφορετική θέση.

Νομίζω πώς δέν θά πρέπει νά είμαστε πολύ μακριά από τήν πραγματικότητα, άν θεωρήσουμε πώς οί κατάλογοι (έκτός από τόν άρ. 5) και ή έπεξεργασία του τόμου αντίστοιχεί στα χρόνια 1825 - 26. Τó ύλικό τó είχε από τότε ó Φοριέλ: αυτό τó πιστοποιούμε από τὰ τραγούδια που έδωσε στο «συμπλήρωμα» τής πρώτης έκδοσης, και που χρονολογούν έτσι όλόκληρη τήν πηγή τους, καθώς και από εκείνα που χρησιμοποίησε στα μαθήματα του 1831 - 32. Έπειτα ξέρουμε πώς κάποιες μεταφράσεις τις είχε κιόλας έτοιμες από τόν χειμώνα του 1824 - 25, και πώς δούλευε άρκετά τόν έπόμενο χρόνο²⁴: τόν Ιούλιο του 1826 λογάριζε πώς δέν ήθελε περισσότερο από έξι μήνες για νά τελειώσει. Θά είχε λοιπόν άρκετά προχωρήσει: ίσως εκεί γύρω στον Ιούλιο θά πρέπει νά τοποθετήσουμε τούς δύο τελευταίους καταλόγους και κάπως νωρίτερα τούς τέσσερις πρώτους.

Όσο για τόν άρ. 5, είδαμε πώς διαφοροποιείται άρκετά από τούς ύπόλοιπους, και πώς δέν αντίστοιχεί με κάποιο σύνολο έπεξεργασμένο. Μάλιστα όλα τὰ τραγούδια που ύποδηλώνει, βρίσκονται ανάμεσα σ' εκείνα που

της Έθνικής Βιβλιοθήκης τής Ελλάδος, 1892, 246 - 7.

24. Για νά όλοκληρώσει τήν προετοιμασία τής πρώτης έκδοσης ó Φοριέλ χρειάστηκε περίπου έναμυς χρόνο: φυσικά δέν δούλευε σ' αυτό τó διάστημα μονάχα τὰ δημοτικά τραγούδια.

εἶχε ἀντιγράψει ὁ Brunet de Presle, καὶ κάποιο ἀπ' αὐτὰ —τὸ ἔνατο— ταυτίζεται μὲ ἓνα τραγούδι πὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1830 ἀπὸ τὸν Edgar Quinet. Ὡστε αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ κατάλογος ἐνδέχεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ συνεργασία τοῦ Φοριέλ μὲ τὸν Brunet de Presle.

Φαίνεται πὺς ξαφνικά, γιὰ κάποιο λόγο, τὸ καλοκαίρι ἢ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1826 ὁ Φοριέλ σταμάτησε τὴν προετοιμασία τῆς δευτέρης ἔκδοσης. Ἄφησε τὸ ὕλικὸ ἀτακτοποιητὸ, δίχως νὰ προχωρήσει στὴν ὁμαδοποίηση πὺ ἀποτύπωσε θεωρητικὰ στοὺς καταλόγους. Ἀργότερα, ἴσως ἐπειδὴ αἰσθανόταν πὺς ὁ ἴδιος δὲν θὰ προλάβαινε ν' ἀποτελειώσει ὅλες τὶς ἐργασίες πὺ εἶχε ὁραματισθεῖ, ζήτησε τὴ βοήθεια τοῦ Brunet de Presle. Τοῦ παρέδωσε τὸ ὕλικό, καὶ ὑποθέτω πὺς δὲν τὸ ξαναέπιασε ἀπὸ τότε στὰ χέρια του. Ἡ τύχη τοῦ ὕλικου συνδέθηκε πιά μὲ τὸν Brunet de Presle.

III.

Ἡ φιλολογικὴ Εὐρώπη δέχτηκε μὲ ἐξαιρετικὴ εὐμένεια τὴ συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τὴν περίμενε ἄλλωστε. Δέκα χρόνια τώρα γινόντουσαν νύξεις καὶ συζητήσεις σχετικές, καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση εἶχε φέρεῖ στὸ προσκήνιο καὶ πολιτικὰ τοὺς νεοέλληνες. Μάλιστα, ἡ ἐξαιρετικὰ προσεγμένη καὶ πλούσια παρουσίαση ἀπὸ τὸν Φοριέλ, βάρυνε σχεδὸν ὅσο καὶ τὰ τραγούδια.

Ἡ ἑλληνικὴ δημοτικὴ ποίηση βρῆκε ἱκανὸ εἰσηγητὴ στὴν εὐρωπαϊκὴ παιδεία: μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν εὐρύτερα διάσημος ὁ Φοριέλ, ἀλλὰ στοὺς κύκλους τῶν διανοουμένων ἢ αἴγλη του ἦταν ζηλευτὴ. «Εἶναι ὁ μόνος μὴ σχολαστικὸς σοφὸς» ἔλεγε γι' αὐτὸν ὁ Σταντάλ, τόσο φιλάργυρος στὸ νὰ μοιράζει ἐπαίνους.

Ἔτσι τὰ «Λαϊκὰ τραγούδια τῆς Νέας Ἑλλάδας» συνάντησαν τὴ γενικὴ παραδοχὴ. Οἱ κριτικὲς στὸν εὐρωπαϊκὸ τύπο ἐπισήμαναν ἀμέσως τὴν προσφορά τους· καὶ μέσα σ' ἓνα χρόνο τὸ βιβλίον εἶχε μεταφραστεῖ στὰ γερμανικά, τὰ ἀγγλικά, τὰ ρώσικα, καὶ εἶχε κυκλοφορήσει καὶ σὲ δεύτερη, ἔμμετρη καὶ «ποιητικὴ» μετάφραση στὰ γαλλικά. Παράλληλα, μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἰδιωτικὲς μαρτυρίες φανερώνουν πὺς ἓνα εὐρὸν λόγιον κοινὸν τὰ διάβασε, τὰ συζήτησε, τὰ ἀγάπησε. Τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια ἔγιναν τῆς μόδας στὴν Εὐρώπη²⁵.

25. Ὁ Ibrona c, δ.π., 158 - 234 συγκεντρώνει τὶς κρίσεις τοῦ τύπου ἀλλὰ καὶ ἀρκετὲς ἰδιωτικὲς μαρτυρίες. Δίχως ἡ συναγωγὴ νὰ εἶναι βέβαια πλήρης, εἶναι ἐνδεικτικὴ. Προσθέτω δύο κριτικὲς στὸν τύπον: Περ. *La Semaine* 1, 1824, 337 - 348, 394 - 402, 3, 1825, 91 - 3, 115 - 126 (πληροφορία κ. Φίλ. Ἡλιοῦ), *Revue Encyclopédique* 22, 1824, 699. Καὶ μιὰ ἰδιωτικὴ μαρτυρία: H.- F.- K. Stein, *Briefe und amtliche Schriften*, 7 Στουτγάρδη 1957 - 69, 18: «Δανείσθηκα ἀπὸ τὴν κυρία von Clausewitz τὰ Nouveaux chants grecs τοῦ Φοριέλ γιὰ νὰ τὰ διαβάσει ὁ κόμης Bernstorff». (Ὁ Stein, ὁ ἄντρας τῆς κ. Clausewitz καὶ ὁ Bernstorff ἦταν πολιτικοὶ καὶ διπλωμάτες στὴν ὑπηρεσία τοῦ Τσάρου ἢ

Ὡστόσο δεύτερη ἔκδοση τελικά δὲν πραγματοποιήθηκε. Φυσικά ὁ ἴδιος ὁ Φοριέλ, μὲ τὰ ποικίλα ἐνδιαφέροντά του καὶ τὴν ἐξαιρετικά αὐστηρή φιλολογική του συνείδηση πού τὸν ὀδηγοῦσε συνεχῶς σὲ δυστοκία καὶ ἀναβολές, μπορεῖ νὰ βρέθηκε σὲ προσωπικὸ ἀδιέξοδο καὶ νὰ ἐγκατέλειψε τὰ σχέδιά του, παρασυρμένος ἀπὸ διαφορετικὲς φροντίδες. Τόνισα προηγουμένως, σωστὰ ἐλπίζω, πόσο πάρεργο ἦταν γι' αὐτὸν τὰ ἑλληνικὰ τραγούδια. Τὸ ζήτημα ὅμως ξεπερνᾷ τὰ ἀτομικὰ πλαίσια.

Γιατὶ δὲν εἶναι μονάχα ἡ δεύτερη ἔκδοση τοῦ Φοριέλ πού δὲν πραγματοποιήθηκε. Ὅλο αὐτὸ τὸ εὐνοϊκὸ κλίμα, ὅλο αὐτὸ τὸ φούντωμα τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ πανευρωπαϊκὸ, δὲν ἔδωσε ἄλλον παρόμοιο καρπὸ· ἀντίθετα ἀποθάρρυνε ὅσους παράλληλα μὲ τὸν Φοριέλ προετοίμαζαν κι αὐτοὶ συλλογές.

Ὁ Γερμανὸς Werner von Haxthausen, πού ἀπὸ τὸ 1814 ὅπως ξέρουμε, εἶχε ἀρχίσει νὰ συγκεντρώνει καὶ νὰ μεταφράζει δημοτικὰ τραγούδια, καὶ πού περιέφερε ἀδιάκοπα τὴ συλλογὴ του στοὺς λόγιους γερμανικοὺς κύκλους, ἐγκατέλειψε κάθε προσπάθεια²⁶. Ἀνάλογα, ὁ Ν.Σ. Πίκκολος, ὅταν ὁ Χριστόφορος Φιλητάς τὸν ρώταγε γιὰ τὶς δυνατότητες πού θὰ εἶχε ἡ ἔκδοση μιᾶς συλλογῆς, τὸν ἀπέτρεπε, γράφοντάς του τὸν Ἰούλιο τοῦ 1826: «...ὁ Φοριέλ ἐσύναξεν ἀμπολλα τραγούδια εἰς τὰς περὶ τὴν Ἰταλίαν διατριβάς του»²⁷. Ὁ Πίκκολος θὰ ἤξερε βέβαια τὰ σχέδια τοῦ Φοριέλ, καὶ δὲν θεωροῦσε ὅτι περισσεύε χῶρος ἀκάλυπτος καὶ γιὰ τὸν Φιλητά, πού ἄλλωστε δὲν ἐπέμεινε περισσότερο στὴν ἀρχικὴ πρόθεσή του.

Γύρω στὰ 1828 μιὰ ἄλλη σχετικὴ δοκιμὴ ἔμεινε ἀνολοκλήρωτη. Ὁ Γάλλος ἑλληνιστὴς J.P. Rossignol (1803 - 1893) προγραμμάτισε μιὰν ἔκδοση, πού καὶ αὐτὴ ματαιώθηκε. Τὸ γεγονὸς τὸ μαρτυρεῖ —ὄσο ξέρω— μονάχα ὁ Sainte Beuve· ἂν καὶ μοῦ εἶναι ἄγνωστες οἱ λεπτομέρειες τοῦ ἐγχειρήματος, ἀρκεῖ θαρρῶ νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ ἀφάνεια κάλυψε γρήγορα τὴν προσπάθεια²⁸.

τῆς Πρωσσίας καὶ ἔλαβαν μέρος στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης. Τὴν παραπομπὴ τὴν παίρνω ἀπὸ τὸν Γ. ρ. Δ α φ ν ῆ, I. Καποδίστριας, Ἀθ. 1976, 451 καὶ 651). Ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε τὴν ἐλαφρὰ παραλλαγὴ τοῦ τίτλου· συχνὰ τὸ βιβλίον τοῦ Φοριέλ ἀναφέρεται μὲ κάπως ἀλλαγμένο τίτλο, τεκμήριο κι αὐτὸ μιᾶς ζωντανῆς παράδοσης.

26. Ἡ συλλογὴ του ἐκδόθηκε πολὺ ἀργότερα· K. S c h u l t e - K e m m i n g h a u s e n - G. S o y t e r, Neugriechische Volkslieder, gesammelt von W. Von Haxthausen, Münster i. W. 1935.

27. Ε. Γ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η ς, Ὁ Ν. Πίκκολος, Ἀθηνᾶ 68 (1965) 86 ὑποσ. 2.

28. Τὴν πληροφορία τὴν ἔχω ἀπὸ τὸν R. C a n a t, L' hellénisme des Romantiques, 1, Παρίσι 1951, 238 ὑποσ. 12: Sainte Beuve s' interessa de bonne heure aux chants populaires de la Grèce (à la fin de son Tableau de la poésie franç. au xvi s., il traduit le chant de l'hirondelle et annonce un travail de Rossignol sur les chansons grecques). Δὲν μπόρεσα νὰ συμβουλευθῶ τὴν πρώτη ἔκδοση (1828) τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Sainte Beuve.

Τέλος, ἐπισκοπώντας κάπως γενικότερα τὸ θέμα, μπορούμε νὰ ἐπισημάνουμε πὼς ἐνῶ ἡ συλλογὴ τοῦ 1824 - 1825 ἔδωσε τὸ ἔναυσμα γιὰ ποικίλες μικροδημοσιεύσεις καὶ πολὺ περισσότερες ἀναδημοσιεύσεις, ὠστόσο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Γερμανία, ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ δημοτικὴ ποίηση ἦταν βαθύτερα ριζωμένο, κι ὅπου ἔχουμε τὶς συλλογές τοῦ Th. Kind, ὁλοτετα περιθωριακές ἄλλωστε, ἡ ἐπόμενη ἄξια λόγου συλλογὴ πραγματοποιήθηκε μόλις τὸ 1842 ἀπὸ τὸν N. Tommaseo. Ἄς θυμήσουμε ὅμως ἐδῶ, ὅτι τὰ ἰταλικά ἦταν ἡ μόνη σημαντικὴ εὐρωπαϊκὴ γλῶσσα στὴν ὁποία δὲν εἶχε μεταφραστεῖ ἡ πρώτη ἔκδοση τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν.

Ὡστε ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὸν Φοριέλ εἶχαν ἐνδιαφερθεῖ νὰ συνδέσουν τὸ ὄνομά τους μὲ τὰ ἑλληνικά τραγούδια πρόσωπα ὅπως ὁ Γκαίτε (ποῦ θὰ ἔγραφε τὸν πρόλογο στὴ συλλογὴ τοῦ Χάξτχάουζεν)²⁹, ἢ, ἂν δεχτούμε σὲ μιὰ κάπως ἀπομονωμένη μαρτυρία, ὁ Βύρων³⁰, ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευση, καὶ παρὰ τὴν ἐπιτυχία της, τὸ θέμα τράβηξε τὸ ἐνδιαφέρον μικρῶν μονάχα φιλολογικῶν ἀναστημάτων. Χρειάστηκε νὰ περάσουμε στὴν ἐπόμενη γενιὰ γιὰ νὰ βρεθεῖ πάλι ἓνα γερὸ ὄνομα ποῦ θὰ θεωροῦσε μιὰ τέτοια δουλειὰ ἄξια νὰ τὴν καταπιαστεῖ. Καὶ βέβαια ἡ συλλογὴ τοῦ Τομαζέο δὲν συγκεντρώνει μόνον ἑλληνικά τραγούδια, παρὰ πραγματοποιεῖ ἓνα εὐρύτερο σχέδιο: παραθέτει τραγούδια τῆς Τοσκάνης, τῆς Κορσικῆς, τῆς Ἰλλυρίας καὶ τῆς Ἑλλάδας σὲ τέσσερις τόμους· μόνον ὁ τρίτος ἀφιερώνεται στὰ ἑλληνικά.

Γιὰ νὰ ξαναπεριοριστοῦμε στὴ γαλλικὴ γλῶσσα, ἐδῶ, μιὰ δευτέρη συλλογὴ κυκλοφόρησε μόλις τὸ 1851. Μάλιστα ὁ ἐκδότης της, ὁ κόμης Marcellus, διπλωματικὸς καὶ λόγιος μικρῆς ἐμβέλειας, ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ χρόνια προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσει, κάπως ὄψιμα, φιλολογικὴ ἐπιφάνεια: δημοσιεύει ἀδιάκοπα μεταφράσεις, ἐνθυμήματα, ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις, μελέτες. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν προσωπικὴ προσπάθεια προσθέτει καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ζηλωτῆς περισσότερο τῆς δόξας τοῦ Φοριέλ —πίστευε πὼς θὰ μπορούσε νὰ εἶχε προλάβει ἐκεῖνος πρῶτος— παρὰ ἐκφραστῆς τῆς ἐποχῆς

29. Βλ. K. Dieterich, Goethe und die Neugriechische Volksdichtung, *Hellas Jahrbuch* 1929, 61 - 81. Πβ. καὶ Ibrovac, ὁ.π., 87 - 109 καὶ 191 - 196.

30. Ἡ πληροφορία αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα τοῦ Böttiger *Litteraturblatt zum Morgenblatt*, φ. 1ης Ἀπριλίου 1825 (ἡ παραπομπὴ ἀπὸ G. Caminade, *Les chants des grecs de W. Müller*, Παρίσι 1913, 152 ὑποσ. 2). Γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βύρωνα, βλ. *The Poetical Works of Lord Byron*, Oxford University Press, 1945, 878 - 9 καὶ 882, ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον στρέφεται κυρίως στὰ ἀρβανίτικα τραγούδια καὶ τὴ λόγια ἑλληνικὴ ποίηση. Πβ. καὶ, C. M. Dawson καὶ A. E. Raubitschek, *A Greek Folksong copied for Lord Byron*, *Hesperia* 14 (1945) 33-57· S. B. Liljegen, *Lord Byron and the Romaic Language*, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν Franz Dornseiff, Λιψία 1953, 228-30. Δὲν ἔχω δεῖ τὴ μελέτη τοῦ D. C. Hesselning, *Byron en een nieuwgrieks volkslied*, *Neophilologus* 23 (Gronigen 1937 - 8).

του. Ἡ ἐπόμενη γαλλικὴ ἔκδοση ἄλλωστε — παρεμβάλλεται μιὰ ἀνατύπωση τῶν μεταφράσεων (μόνο) τοῦ Marcellus καὶ μερικὲς περιθωριακὲς ἀνθολογίαις— θὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ 1874 πιά, καὶ μὲ τελείως διαφορετικὸς στόχος. Ὁ Legrand ποὺ τὴν ἐκδίδει ἐνδιαφέρεται μονάχα γιὰ τὸν κλάδο τοῦ καὶ ὄχι γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ κοινὸ τῆς Γαλλίας.

Μποροῦμε νὰ προσθέσουμε καὶ μιὰ λεπτομέρεια χαρακτηριστικὴ. Τὰ ἀντίτυπα τῆς πρώτης ἔκδοσης δὲν φαίνεται νὰ ἐξαντλήθηκαν γρήγορα. Ὁ ἴδιος ὁ Φοριέλ διέθεσε τὸ τελευταῖο δικό του λίγο πρὶν πεθάνει³¹ ἐνῶ στὸ 1860, ὅταν κυκλοφόρησε τὸ πολύτομο γαλλικὸ «Ἐγχειρίδιο τῶν Βιβλιοφίλων» τοῦ J. Ch. Brunet, ἡ συλλογὴ τοῦ Φοριέλ ταξινομεῖται στὸ ἐπίμετρο, ὅπου σημειώνονται ὅσα σημαντικὰ βιβλία δὲν ἔχουν βιβλιογραφικὴ ἀξία, μιὰ καὶ εἶναι εὐκολόβρετα στὴν ἀγορά³².

Στὸ λογοτεχνικὸ χῶρο τὰ δημοτικὰ τραγούδια ταυτίστηκαν καὶ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερους μὲ τὸ ρομαντικὸ κίνημα: σύμμαχοι φυσικοὶ του. Ἐφερναν τὴν ἀφέλεια, τὴν τόλμη στὴ σύλληψη, τὴν εἰλικρίνεια, τὴ ζωὴ³³, τὴ γραφικότητα ἐνὸς ἰδιαίτερου κόσμου. «Εἶναι ἐξάλλου πολὺ ἐνδιαφέροντα σὰν ζωγραφιῆς τῆς πόλης, τῶν πολέμων καὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ Νεοέλληνα» παρατηροῦσε λίγες βδομάδες μετὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ πρώτου τόμου ὁ Σταντάλ, παρουσιάζοντας τὸ ἔργο στὸ ἐγγλέζικο κοινὸ³⁴. Ὅμως, κάτω ἀπὸ τὸ ρομαντικὸ προσωπεῖο, τὸ αὐστηρὸ καὶ περιορισμένο λεκτικὸ τους, οἱ κάπως μονότονες ἐπαναλήψεις, ἡ ἀντικειμενικὴ ἀφήγηση στὸ τρίτο πρόσωπο, ἀποτελοῦσαν ἀντίρροπα στοιχεῖα στὸ πληθωρικὸ εἶναι τοῦ ἀτομικοῦ λυρισμοῦ, στὴν ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ὑποκειμένου ποὺ καλλιεργοῦσε ἡ καινούρια ποιητικὴ ἀντίληψη.

Οὔτε κι ὁ Φοριέλ στάθηκε ποτέ του ἀνεπιφύλακτα ρομαντικὸς. Ἀκόμη καὶ ὅταν παρουσίαζε τὰ θεατρικὰ ἔργα τοῦ A. Manzoni, ποὺ τὰ εἶχε ὁ ἴδιος μεταφράσει, δὲν παρέλειψε νὰ τονίσει τίς «κλασικὲς» ἀρετὲς τους³⁵. Καὶ τὰ

31. Στις 23 Νοεμβρίου 1843. Βλ. G a l l e y, ὁ.π., 453.

32. J. Ch. B r u n e t, Manuel du Libraire et de l'Amateur de livres, 1 - 6, Παρίσι 1860 κ.ἔ., φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση τῆς 5ης ἔκδ., Παρίσι 1966, τ. 6 σ. 738. Τὸ 1874 συναντῶ μιὰ μαρτυρία πὼς τὸ βιβλίο εἶχε γίνει πιά σπάνιο. Ἐντοπίζοντας ἓνα ἀντίτυπο, ὁ ὑπεύθυνος τῆς βιβλιοθήκης τῆς Association pour l'encouragement des Etudes grecques en France προτείνει τὴν ἀγορά του (κόστιζε 30 φρ.). Κλείνει τὸ σύντομο σημείωμα ὡς ἑξῆς: «Ces recueils precieux sont presque introuvables aujourd'hui. L'occasion d'en enrichir notre bibliothèque se présentera bien rarement». (Τὸ σημείωμα αὐτὸ βρίσκεται μέσα στὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης, τὸ ὁποῖο ἔχει περάσει σήμερα στὸ νεοελληνικὸ ἴνστιτούτο τοῦ Στρασβούργου).

33. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς ἀρετὲς ἀνακάλυψαν οἱ ρομαντικοὶ καὶ στὸν Ὅμηρο· βλ. C a n a t, ὁ.π., τ. 2, 1953, 127.

34. Ἄρθρο του στὸ *New Monthly Magazine* 1 Αὐγούστου 1824, βλ. S t a n d a h l, Courrier anglais, ἐπιμ. Martineau 2, 184.

35. D. C h r i s t e s c o, La fortune de A. Manzoni en France, Παρίσι 1943, 17.

ἐλληνικὰ τραγούδια τὰ παρουσίασε «χωρὶς τὸν ὑπερβολικὸ ρομαντισμὸ τῶν Γερμανῶν»³⁶. Σίγουρα ἡ περίφημη εἰσαγωγή του διαπνέεται ἀπὸ μιὰ διάθεση ρομαντικῆ· ὅμως οἱ δεσμοὶ μὲ τὴν ὀρθολογικὴ σκοπιὰ τῶν Ἰδεολόγων δὲν ἔχουν καθόλου ἀποκοπεῖ. Στὴ δίτομη ἔκδοση, ποῦ τὸ ἐλληνικὸ πρωτότυπο —βουβὸ καὶ γιὰ τὸν κλασικοθρεμμένο ἀναγνώστη— αὐξάνει τὸ εἰδικὸ τῆς βάρους, ἡ μετάφραση γίνεται σὲ πεζὴ γλῶσσα: ἀπευθύνεται περισσότερο στὸν ἐπίμονο αἰσθητὴ παρά στὸν εὐαίσθητο ἀναγνώστη.

Γιὰ νὰ ἀποκτήσουν πλατύτερη διάδοση, γιὰ νὰ διαβαστοῦν ἀπὸ τὸ λογοτεχνικὸ κοινὸ, ἦταν ἀνάγκη οἱ ποιητικὲς ἰδέες ποῦ ἔκρυσαν τὰ πεζὰ τοῦ Φοριέλ νὰ ἀποκτήσουν καὶ ποιητικὴ μορφή. Πραγματικά, λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Φοριέλ, ὁ Nep. Lemercier, ἀπὸ τὰ γνωστὰ ὀνόματα τοῦ γαλλικοῦ Παρνασσοῦ, παρέδωσε στὸ εὐρὺ κοινὸ μιὰ πλούσια ἀνθολόγησι σὲ μετάφραση ἔμμετρη καὶ ποιητικῆ, χωρὶς τὸν φόρτο τῶν πρωτοτύπων καὶ τῆς εἰσαγωγῆς. Μὲ τὸ καινούριο τους ντύμα τὰ τραγούδια ἀπέκτησαν καὶ πιὸ ρομαντικὴ ἐμφάνισι· ὁ μεταφραστὴς τὰ πλούτισε μὲ ἐπίθετα —χρωματίζοντας τὸ ἀντικείμενο τὸ συνέδεε μὲ τὸν κόσμον τοῦ ὑποκειμένου— καὶ τοὺς ἔδωσε κάποια ἀνάσα ἀναπτύσσοντας τὴν ἑλλειπτικὴ δραματικὴ δομὴ. Κατέστρεψε ὅμως ἔτσι τὸ πιὸ πολῦτιμο γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ρομαντισμὸ, τὴν αὐθεντικότητά³⁷.

Κατὶ τέτοιο δὲν μπορούσε βέβαια νὰ γίνῃ εὐκόλα παραδεκτό. Τὸ σοβαρότερον ὄργανον τοῦ ρομαντισμοῦ, τὸ περιοδικὸ Globe στάθηκε ἐπικριτικὸ καὶ ἀπόρριψε τὴν παραμόρφωσιν³⁸. Ὡστόσο ὁ Lemercier εἶχε πιάσει ἕναν εὐρύτερον σφυγμὸ· τὸ βιβλίον του γνώρισε κάποια ἐφήμερη ἐπιτυχία³⁹ καὶ οἱ ποιητικὲς ἀπομιμήσεις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποῦ στέλλονταν στὸ Globe γιὰ δημοσίευσιν ἦταν τόσες, ποῦ τὸ περιοδικὸν χρειάστηκε νὰ τις καταδικάσῃ καὶ πάλιν⁴⁰, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναστείλῃ καὶ τὸ ρεῦμα. Ὅρισμένοι ἐλάσσονες ποιητὲς ἐξακολουθοῦσαν νὰ μεταφέρουν σὲ στίχους τὰ πεζὰ τοῦ Φοριέλ, προσθέτοντας ὀλοένα καὶ περισσότερα ρομαντικὰ σημάδια. Ἐνδεικτικὰ, μιὰ τέτοια παράφρασι κρίνεται ἀπὸ τὸν νεαρὸ τότε Sainte Beuve ἐπιτυχημένη, ἂν καὶ «μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀκριβῶς πολὺ πιστὴ, παρουσιάζει

36. F. Baldensberger, La critique et l'histoire en France au XIX siècle, παίρνω τὴν παραπομπὴ ἀπὸ τὸν Ἑμμ. Κριαρᾶ, Δ. Σολωμός, Θεσσαλονίκη 1957, 55.

37. Nepomycène Lemercier, Chants héroïques des montagnards et matelots Grecs, 1 - 2, Παρίσι 1824 - 25.

38. Στὸ φύλλον τῆς 2ας Νοεμβρίου 1824. Γιὰ τὸ φιλελληνικὸ ρόλον τοῦ Globe βλ. Ἑλ. Καρατζᾶ, Τὸ παρισινὸν περιοδικὸν Globe, *Mélanges Merlier* 1, Ἀθήνα 1956, 78 (ἀπὸ ὅπου ἡ παραπομπή). Βλ. ἐπίσης R. Canat, ὁ.π., 301 - 313 εἰδικὰ, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρος ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἐνδιαφέροντος βιβλίου στηρίζεται πολὺ στὸν Globe.

39. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ βιβλίου ἀνατυπώθηκε στὶς Βρυξέλλες τὸ 1825. Πβ. καὶ εὐνοϊκὰ σχόλια τοῦ P. Lebrun, Le voyage de Grèce, Παρίσι 1828, 192.

40. Στὸ φύλλον τῆς 13ης Αὐγούστου 1825, βλ. Ἑλ. Καρατζᾶ, ὁ.π., 80.

όρισμένα κενά κάπως περίεργα, και μερικά της σημεῖα εἶναι ἀναπόφευκτα σκοτεινά». Ἡ μετάφραση αὐτὴ ὥστόσο εἶχε ἐπαυξήσει κατὰ τὸ ἓνα τέταρτο τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο⁴¹.

Ἔτσι τὰ ἑλληνικὰ τραγοῦδια δὲν πέρασαν ποτὲ στὸ κέντρο τῆς λογοτεχνικῆς ζωῆς. Ἡ «φυσικὴ» καὶ «ἀπολίτιστη» ποίηση, μὲ τὴ φρεσκὰδα τῆς καὶ τὸν καινούριο κόσμον ποὺ ἀποκάλυπτε, γοήτεψε τοὺς αἰσθητὲς καὶ τοὺς κριτικούς⁴², ἀνοιξε ὀρίζοντες, ἔδωσε ποιητικὲς εἰκόνες, πρόσφερε ὕλη καὶ σύμβολα στοὺς ποιητὲς, ὅπως στὸν V. Hugo ἢ στὸν Pierre Lebrun⁴³, ἀλλὰ ἔμεινε πάντα ποιητικὸ ἐρέθισμα περισσότερο, παρὰ καθαρὸ ποίηση. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, ἀρμόδιος κριτῆς, ὁ Λαμαρτίνος θὰ τὸ ἐπισημάνει: «Τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ γοητεία αὐτῶν τῶν τραγουδιῶν βρίσκεται λιγότερο στὸ ἴδιο τὸ τραγοῦδι καὶ περισσότερο στὸ πλαίσιο ποὺ τὸ περιβάλλει»⁴⁴.

Στὴ δεκαετία ποὺ ἐκδόθηκαν τὰ τραγοῦδια —γιὰ τὴ Γαλλία, δεκαετία τῆς νίκης τοῦ ρομαντισμοῦ— καὶ στὴ δεκαετία ποὺ προηγήθηκε, οἱ λογοτεχνικοὶ ὀρίζοντες διευρύνονται στὸ μέγιστο. Ὁ ρομαντισμὸς, μὲ τὴν πολλαπλότητα ποὺ ἠθέλε νὰ τὸν χαρακτηρίσει, ἀνοίγεται πρόσφορος σ' ὅλα τὰ ρεύματα. Στὴ Γαλλία, ἀνάμεσα στὰ 1810 καὶ στὰ 1830 ἀκριβῶς, ἀνακαλύπτουν τὸ γερμανικὸ καὶ τὸ ἰσπανικὸ θέατρο, ἀνακαλύπτουν τὶς λογοτεχνίες τοῦ «βορρᾶ», τὴ λαϊκὴ ποίηση τῶν ἰσπανῶν, τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Ἀνακαλύπτουν τὸν Walter Scott παράλληλα μὲ τὸν δικό τους μεσαίωνα καὶ τὴν ἐξωτικὴ «ἀνατολή». «Ποτὲ τόσα μυαλὰ δὲν ἀναδίφησαν ταυτόχρονα τὴν ἀχανὴ Ἀσία» θὰ πεῖ τὸ 1829 στὸν πρόλογο τῶν *Orientales* ὁ V. Hugo. Τέλος ἀνακαλύπτουν ξανά —αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὰ πρωτότυπα— τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα⁴⁵.

Μέσα σ' αὐτὴν τὴν πλούσια σύνθεση, ὅπου ἡ εἰσροὴ ξένων στοιχείων

41. Πρόκειται γιὰ μία ἀπὸ τὶς μεταφράσεις τῆς L. Swanton-Belloc στὸ ἔργο τῆς *Bonaparte et les Grecs*, Παρίσι 1826. Ἡ κριτικὴ τοῦ Sainte Beuve πέρασε στὰ *Premiers Lundis* 1, Παρίσι 1874, 135. Ὁ Ibrogac, ὁ.π., 164 - 174 ἐξετάζει τὶς μεταφράσεις τοῦ Lemercier, τῆς Belloc, καθὼς καὶ τοῦ J. J. Ampère, τοῦ L. Halévy καὶ τοῦ J. Polonius, ποὺ ὅλες τους εἶχαν γίνει ἕως τὸ 1830.

42. Μολονότι δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ καταστρώσουμε τὸν πλήρη κατάλογο τῶν ὧσων ἐκφράστηκαν εὐμενῶς γιὰ τὰ ἑλληνικὰ τραγοῦδια, ὥστόσο εὐκολὰ παρατηροῦμε πῶς οἱ περισσότεροι ἀνήκουν στὸ χῶρον τοῦ στοχασμοῦ κι ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λυρισμοῦ.

43. P. Lebrun, ὁ.π., 61 - 66, 109 - 113, 125 - 128, καὶ στὶς σημειώσεις, 191 - 195, πβ. καὶ τὴν βιβλιοκρισία τοῦ H. Patin στὴ *Revue Encyclopédique* 37 (Μάρτιος 1828) 670 - 71.

44. Στὰ *Cours familiers de littérature*, 14 (1862) 36 - 42. Παίρνω τὴν παραπομπὴ ἀπὸ τὸν Ibrogac, ὁ.π., 186.

45. Τὴν θέση αὐτὴ τὴ στηρίζει μὲ ἐξαιρετικὰ πλούσια ἐπιχειρηματολογία ὁ R. Canat στὸ βιβλίο του ποὺ ἀνέφερα κιάλας καθὼς καὶ στὸ *La Renaissance de la Grèce antique* (1820 - 1850) Παρίσι 1911.

ἀποτελεῖ φέρουσα κατασκευὴ τοῦ πνευματικοῦ οἰκοδομήματος, ἢ ἀλληλοδιαδοχὴ τῶν λογοτεχνικῶν ἐκπλήξεων καὶ ἀνακαλύψεων ἀποτελεῖ ὄργανικὴ ἀνάγκη. Ἡ δυναμικὴ τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν δὲν ξεπερνοῦσε τὴν ἔκδοση τοῦ 1824 - 25· ὁ χῶρος ποὺ τοὺς ἀναλογοῦσε καταλήφθηκε μιὰ καὶ καλή.

Τὸ 1830 ὁ φιλελληνισμός, ἀμάλαμα μὲ ποικίλες τάσεις, φιλελευθέρων, χριστιανῶν, ρομαντικῶν, κλασικιστῶν, ἀμάλαμα ὅμως ποὺ οἱ φιλελευθεροὶ ρομαντικοὶ κράτησαν πάντα τὸ ἐπάνω χέρι, εἶχε ὀλοκληρώσει τὴν τροχιά του. Ὁ ρομαντισμός εἶχε πιά ὀριστικὰ ἐπιβληθεῖ, τὸ ἑλληνικὸ κράτος εἶχε κι αὐτὸ ἀναγνωριστεῖ σὰν πραγματικότητα. Ὁ φιλελληνισμός, μαζί του καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔπαψαν νὰ εἶναι στὴ μόδα, μῆκαν ὅμως, στὸ μικρὸ βαθμὸ ποὺ τοὺς ἀναλογοῦσε στὴ γαλλικὴ —καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ— παιδεία. Ἡ ἀναφορὰ στὸ ἔργο τοῦ Φοριέλ ἦταν ἐπιβεβλημένη γιὰ ὄσους ἀνοιγαν θεωρητικὲς συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς προφορικῆς λαϊκῆς ποίησης. Οἱ ταξιδιώτες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ποὺ πρὶν τὸ 1824 ἄκουγαν τὶς «ἐνρινες θρηνωδιές» τῶν ἄξεστων Νεοελλήνων, θαυμάζουν τώρα τὴν ποιητικὴτητα τῶν ἀπλοϊκῶν τραγουδιῶν. Τέλος γιὰ ὅσα βιβλία ἀναδιφοῦσαν τὴ νεοελληνικὴ ἱστορία, ἀπὸ τὸ πανεπιστημιακὸ καὶ πολυδιαβασμένο ἐγχειρίδιο τοῦ Villemain ἕως τὴν τελευταία «Ἐπισκόπησι τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας» ἢ εἰσαγωγὴ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν θησαυρίζε ἀπαραίτητο ὑλικό⁴⁶.

Λίγο μετὰ ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Φοριέλ, ὁ Προσπέρ Μεριμέ, διάσημος πιά συγγραφέας, μὰ καὶ στοχαστικὸς μελετητὴς τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων, ὀριοθετοῦσε μὲ ἀκρίβεια τὴ συμβολὴ τῶν *Chants populaires de la Grèce moderne*: «Δὲν νομίζω νὰ κάνω λάθος, λέγοντας πὼς ἓνα μέρος τοῦ ἐνδιαφέροντος ποὺ γέννησε στὴ Γαλλία ἢ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ὀφείλεται σ' αὐτὴ τὴ μετάφραση καὶ στὸν ἐξαιρετικὸ πρόλογο ποὺ εἶχε προσθέσει. Πολλοί, ποὺ θεωροῦσαν τοὺς Ἕλληνες ἓνα λαὸ διεφθαρμένων μαγαπόντηδων, τοὺς εἶδαν, σύμφωνα μὲ τὸν κ. Φοριέλ, σὰν ἥρωες, συνεχιστὲς τῶν προγόνων τους»⁴⁷.

Στὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἢ ἔμφαση στὴν ἐθνικὴ καταγωγὴ ἦταν ιδιαίτερα πολύτιμη γιὰ τοὺς Ἕλληνες.

46. Μπορεῖ κανεὶς νὰ συμβουλευθεῖ τὴ μελέτη τοῦ Μ. Β. Σακελλαρίου, Νεοελληνικὲς Ἱστορικὲς Σπουδές, *Νέα Ἔστια* 33 (1943) 29 κ.έ. Γιὰ τὰ τραγούδια ποὺ ἀνατυπώνουν τὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὸν νέο ἑλληνισμό βλ. Δ. Α. Πετρόπουλου, Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, *Ἐπετηρίδα τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου* 8 (1953 - 54) 75 κ.έ. καὶ Κυριακῆς Μαμάωνη, Ξενόγλωσσοι ἐκδόσεις 1821 - 1829 περὶ τὸν Ἀγόνα, *Μνημοσύνη* 3 (1970 - 71).

47. Σὲ ἄρθρο στὴν ἐφ. *Le Constitutionnel* τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1846, βλ. Q u e r a r d, *La litterature française contemporaine*, ἀνατύπωση, Παρίσι 1965, λήμμα Fauriel, τ. 3 σ. 471. Πβ. καὶ Galley, ὁ.π., 489.